

ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ МАГАЗИН

ЛИБЕРАЛЕН LIBERAL FORUMІ ФОРУМ

REVISTË POLITIKE DHE EKONOMIKE

Број 4 / Лето 2023

Numri 4 / Vera 2023

Маријана Милевска

Патот на стартапите во екосистемот на една мала држава

Marijana Milevska

Rruga e startup-eve në ekosistemin e një vendi të vogël

| Маријана Милевска: Патот на стартапите во екосистемот на една мала држава | Marijana Milevska: Rruga e startup-eve në ekosistemin e një vendi të vogël | Арбен Халили: Земјоделските задруги како нова форма на водење бизнис | Arben Halili: Kooperativat bujqësore si formë e re e të bërit biznes | Craig Biddle: Убавината на етиката на Ајн Ранд | Craig Biddle: E bukura e etikës së Ayn Rand | Арта Селмани-Бакиу: Во потрага по вистината за генетскиот идентитет | Arta Selmani-Baku: Në kërkim të së vërtetës mbi identitetin gjenetik | Роберт Ф. Малиган: Трговските размени во економијата | Robert F. Mulligan: Shkëmbimet tregtare në ekonomi | Ениса Мусаи: Искористување на потенцијалот на дијаспората | Enisa Musai: Shfrytëzimi i potencialit të diasporës | Викторија Постоловска: Прирачник за (р)еволуција | Viktoria Postolovska: Doracak i (r)evolucionit | Рита Бехадини: (Не) идентитет на жените и менување на презимето после брак | Rita Behadini: (Pa)identiteti i grave dhe ndërrimi i mbiemrit pas martese |

4

Патот на стартапите
во екосистемот на
една мала држава

Rruga e startup-eve në
ekosistemin e një
vendi të vogël

18

Убавината
на етиката
на Ајн Ранд

E bukura e etikës
së Ayn Rand

42

Прирачник за
(р)еволуција

Doracak i
(r)evolucionit

ЛИБЕРАЛЕН ФОРУМ,
Август 2023

Издавач:
ИНСТИТУТ ЛИБЕРАЛНА
АЛТЕРНАТИВА

Адреса на седиштето и
уредништвото:
ИЛИНДЕНСКА 71 А1,
1200 ТЕТОВО
www.lai.mk

Главен и одговорен
уредник:
Орхан Цека,
orhan.ceka@lai.mk

Издадено во:
Май 2023

Преведувач:
Авни Ариф

Дизајн: Бригада дизајн
[brigada.mk]

FORUM LIBERAL,
Gusht 2023

Botues:
INSTITUTI ALTERNATIVA
LIBERALE

Adresa e selisë dhe
redaksisë:
ILINDENSKA 71 А1, 1200
ТЕТОВЕ
www.lai.mk

Redaktori kryesor dhe
përgjegjës:
Orhan Ceka,
orhan.ceka@lai.mk

Botuar më:
Май 2023

Пërktheu: Avni Arifi

Dizajn: Brigada dizajn
[brigada.mk]

Илустрации и фотографии
Ilustrimet dhe fotografitë:
www.freepik.com

содржина përmbajtje

Д-р Маријана Милевска,
директорка на ПРЕДА Плус,
Фондација за одржлив економски
развој
**Патот на стартапите во
екосистемот на една мала држава**

Dr Marijana Milevska,
Drejtor i PREDA Plus, Fondacioni për
Zhvillim të Qëndrueshëm Ekonomik

**Rruga e startup-eve në
ekosistemin e një vendi të vogël**

Доц. Арбен Халили,
Доктор по економски науки
**Земјоделските задруги како
нова форма на водење бизнис**

Doc. Arben Halili,
Doktor i shkencave ekonomike

**Kooperativat bujqësore si formë
e re e të bërit biznes**

Craig Biddle,
Основач и директор,
Институт „Objective Standard“
**Убавината на етиката на
Ayn Rand**

Craig Biddle,
Themelues dhe Drejtor,
nstituti "Objective Standard"

**E bukura e etikës së
Ayn Rand**

Доц. д-р Арта Селмани-Баки,
Професорка по семејно право -
Правен факултет – УЈИЕ
**Во потрага по вистината за
генетскиот идентитет**

Doc. dr Arta Selmani-Baki,
Profesoreshtë e së drejtës
familjare- Fakulteti juridik-UEJL

**Në kërkim të së vërtetës mbi
identitetin gjenetik**

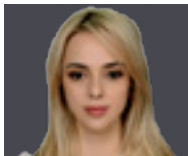
Роберт Ф. Малиган,
Професор по економија на
Универзитетот во
Западна Каролина
**Трговските размени во
економијата**

Robert F. Mulligan,
Profesor i Ekonomiksit,
Universiteti i
Western Carolina

**Shkëmbimet tregtare në
ekonomi**

Ениса Мусаи,
Специјалист за миграција за
Западен Балкан
**Искористување на
потенцијалот на дијаспората**

Enisa Musai,
Specialiste e Migracionit për
Ballkanin Perëndimor

**Shfrytëzimi i potencialit të
diasporës**

Викторија Постоловска,
Студентска правобранителка на
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
**Прирачник за
(р)еволуција**

Viktoria Postolovska,
Ombudsman studentor në Universite-
tin e "Shën Kirili dhe Metodi"

**Doracak i
(r)evolucionit**

Рита Бехадини,
Извршна директорка,
CEO Ladybug
**(Не) идентитетот на жените
и менување на презимето
после брак**

Rita Behadini,
Drejtoreshë ekzekutive,
CEO Ladybug
**(Pa)identiteti i grave dhe
ndërrimi i mbiemrit pas
martese**

Почитувани читатели,

Добредојдовте во четвртото издание на Либералниот форум, списание кое служи како платформа за отворен дијалог, критичко размислување и истражување на либералните идеи. Во овој број, презентираме низа различни теми, од кои секоја фрла светлина на важни прашања кои влијаат на општеството, економијата и нашите етички рамки.

Статијата „Земјоделските задруги како нова форма на водење бизнис“, навлегува во фасцинантниот свет на земјоделските задруги, обезбедувајќи увид во нивниот потенцијал да ги револуционизираат традиционалните земјоделски практики. Статијата „Во потрага по вистината за генетскиот идентитет“ нуди размислувања за етичкиот пејзаж на генетското истражување, откривајќи ја комплексноста на генетскиот идентитет и неговите длабоки импликации за индивидуалноста, приватноста и социјалната динамика. „Убавината на етиката на Ајн Ранд“, истражува на филозофско патување додека навлегува во привлечните етички теории на Ајн Ранд.

Преглед на виталната улога што ја играат заедниците на дијаспората во економскиот развој на Западен Балкан преку дознаките е дадена во статијата со наслов „Искористување на потенцијалот на дијаспората: Препознавање на влијанието на дознаките врз економскиот развој на Западен Балкан“. Свртувајќи го нашето внимание кон претприемништвото, преку статијата „Патот на стартапите во екосистемот на мала земја“, го истражуваме динамичното патување на стартапите во екосистемот на мала земја како Северна Македонија.

Следната статија, „Промена на презимето“, предизвикува размислување што ги деконструира општествените норми околу менувањето на презимињата на жените по бракот, поттикнувајќи дискусии за родовата еднаквост, идентитетот и еволутивната природа на партнерствата. Преку статијата „Трговската размена во економијата“, продолжува нашето истражување на економијата со фокус на трговските размени. Откријте ја сложеноста и импликациите на трговската размена врз економиите и поединците. На крај, преку статијата „Прирачник за (револуција), ви претставуваме сеопфатен водич за разбирање на (револутивните) пристапи. Истражете ги принципите и стратегиите кои го отвораат патот за трансформативни промени кај младите луѓе како актери во општеството.

Додека ги споделуваме овие различни перспективи, се надеваме дека ќе поттикнеме размислување и дискусија и ќе поттикнеме размена на идеи. Остануваме посветени на промовирање либерални вредности, поттикнување на интелектуалната љубопитност и застапување за поинклузивен и еднаков свет.

Ви благодариме што ни се придруживте на ова просветлувачко патување низ овие четири изданија на Либералниот форум. Веруваме дека идеите споделени и негувани овде ќе продолжат да цветаат во главите и постапките на нашите читатели.

Либерален ваш,

Орхан Цека

Уредник на магазинот Либерален Форум

Орхан Цека,
докторант по право
и политика на
Универзитетот во
Грац

Orhan Ceka,
Doktorant në
Drejtësi dhe Politikë,
Universiteti i Grazit

Тë nderuar lexues,

Mirë se vini në numrin e katërt të Forumit Liberal, revistë kjo që shërben si platformë për dialog të hapur, të menduarit kritik dhe eksplorimin e ideve liberale. Në këtë botim, ju paraqesim një sërë temash të ndryshme, ku secila hedh dritë mbi çështje të rëndësishme që ndikojnë në shoqërinë, ekonominë dhe kornizat tona etike.

Artikulli „Kooperativat bujqësore si formë e re e të bërit biznes“ thellohet në botën magjepsëse të kooperativave bujqësore, duke ofruar njohuri mbi potencialin e tyre për të revolucionarizuar praktikata tradicionale bujqësore. Artikulli „Në kërkim të së vërtetës mbi identitetin gjenetik“ ofron mendime mbi peizazhin etik të kërkimit gjenetik, duke zbuluar kompleksitetin e identitetit gjenetik dhe implikimet e tij të thella mbi individualitetin, privatësinë dhe dinamikën sociale. „E bukura e etikës së Ayn Rand“ zhytet në një udhëtim filozofik ndërsa thellon teoritë etike bindëse të Ayn Rand.

Shqyrtimi i rolit jetësor që luajnë komunitetet e diasporës në zhvillimin ekonomik të Ballkanit Perëndimor përmes remitancave ofrohet nga artikulli i titulluar „Shfrytëzimi i potencialit të diasporës: Njohja e ndikimit të remitancave në zhvillimin ekonomik të Ballkanit Perëndimor“. Duke e kthyer vëmendjen tonë te sipërmarrësia përmes artikullit „Rruga e startup-eve në ekosistemin e një vendi të vogël“, eksplorojmë udhëtimin dinamik të startup-eve në ekosistemin e një vendi të vogël si Maqedonia e Veriut.

Artikulli i rradhës „Ndërrimi i mbiemrit“ nxit mendime që zbërthen normat shoqërore që rrethojnë ndryshimin e mbiemrit të grave pas martesës, duke nxitur diskutime mbi barazinë gjinore, identitetin dhe natyrën në zhvillim të partneriteteve. Përmes artikullit „Shkëmbimet tregtare në ekonomi“ vazhdon eksplorimi ynë i ekonomisë me fokus në shkëmbimet tregtare. Zbuloni kompleksitetin dhe implikimet e shkëmbimeve tregtare në ekonomitë dhe individët. Së fundmi, përmes artikullit „Doracak i (r)evolucionit“ paraqesim një udhëzues gjithëpërfshirës për të kuptuar qasjet (r)evolucionare. Eksploroni parimet dhe strategjitë që hapin rrugën për ndryshime transformuese tek të rinjëve si aktorë në shoqëri.

Ndërsa ndajmë këto këndvështrime të ndryshme, shpresojmë të frymëzojmë medime dhe diskutime dhe të inkurajojmë shkëmbimin e ideve. Mbetemi të përkushtuar ndaj promovimit të vlerave liberale, nxitjes së kuriozitetit intelektual dhe avokimit për një botë më gjithëpërfshirëse dhe të barabartë.

Faleminderit që u bashkuat me ne në këtë rrugëtim ndriçues nëpërmes këtyre katër botime të Forumit Liberal. Besojmë se idetë e ndara dhe të ushqyera këtu do të vazhdojnë të lulëzojnë në mendjet dhe veprimet e lexuesve tanë.

Liberalisht i juaji,

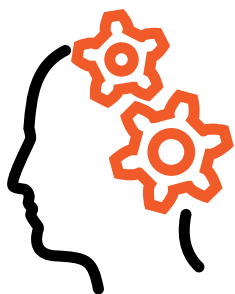
Orhan Ceka

Redaktor i Revistës Forumi Liberal

Д-р Маријана Милевска, директорка на ПРЕДА Плус, Фондација за одржлив економски развој
Dr Marijana Milevska, Drejtor i PREDA Plus, Fondacioni për Zhvillim të Qëndrueshëm Ekonomik

Патот на стартапите во екосистемот на една мала држава

Rruga e startup-eve në ekosistemin e një vendi të vogël

ЗОШТО РАЗВОЈ НА СТАРТАПИ?

Најчесто прифатена дефиниција за стартапи е дека тоа е мала компанија во рана фаза на развој која е дизајнирана да расти експоненцијално. Стартапите сè повеќе привлекуваат внимание од носителите на политики и владите. Од една страна, стартапите се многу мал дел од вкупниот број на сите компании, но сепак влијанието на неколку успешни стартапи може да биде многу големо на економијата на една држава. Точно е тоа дека, голем дел на стартапи ќе пропаднат и нема да успеат брзо да растат. Но сепак, неколкуте успешни стартапи можат да создаваат работни места и да генерираат даноци, но да создадат иновативни услуги кои можат да влијаат со обнова и ревитализација на веќе етаблирани фирми како и индустрии.

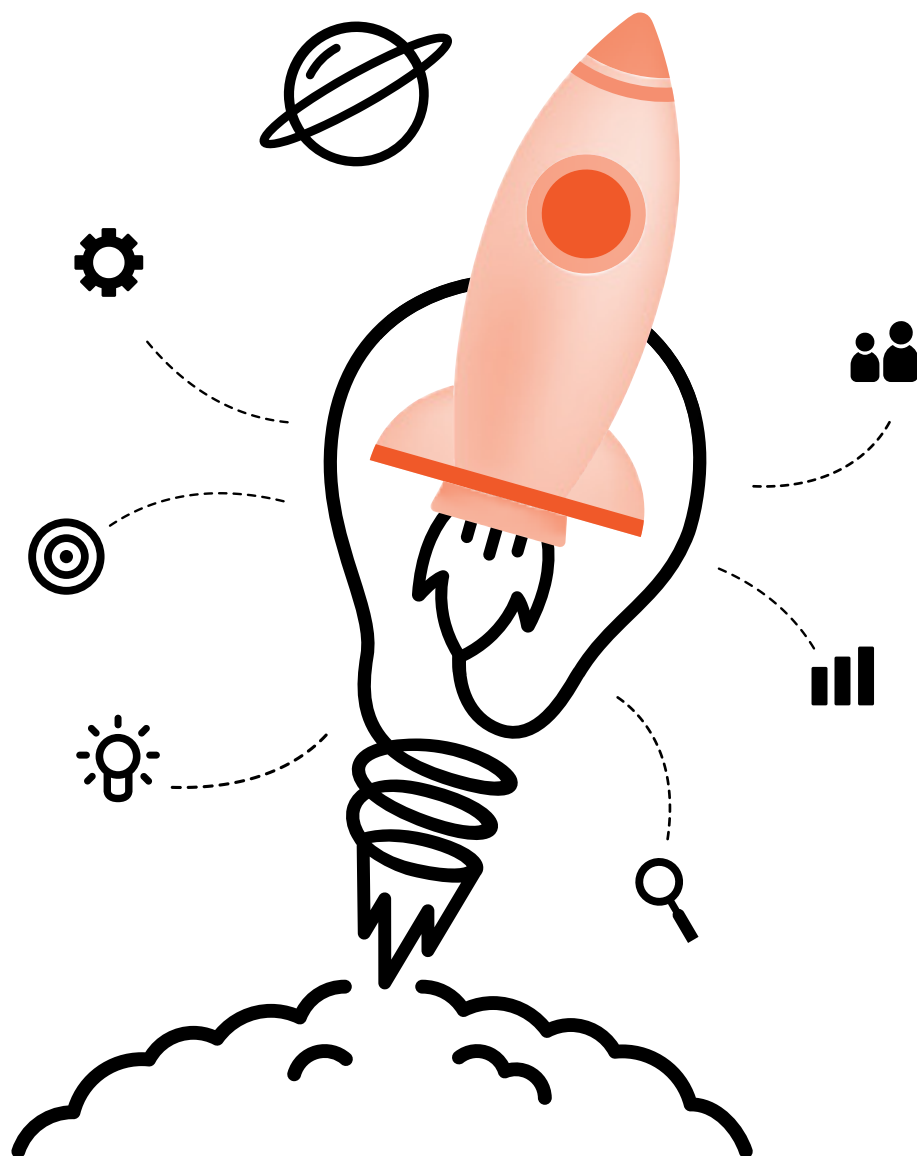
Со развој на сè повеќе стартапи заради појавувањето на новите технологии, се развиваат и нови механизми за високоризичен капитал и нивно финансирање како важен дел на стартап екосистемот.

Историски, стартап културата почна да се негува во 80-тите години од минатиот век. Се појави нова генерација на претприемачи кои ја зграпчија идејата да не се вклопат во постечката структура на корпорациите, претприемачи кои се охрабрува да го реметат вообичаеното однесување на пазарите, да креираат иновативни услуги и да преземаат ризик. Со развој на сè повеќе стартапи заради појавувањето на новите технологии, се развиваат и нови механизми за високоризичен капитал и нивно финансирање како важен дел на стартап екосистемот.

PSE ZHVILLIMI I STARTUP-IT?

Përkufizimi më i pranuar zakonisht për një startup është se është një kompani e vogël në një fazë të hershme zhvillimi që është projektuar të rritet në mënyrë eksponenciale. Startup-et po tërheqin gjithnjë e më shumë vëmendjen e politikëbërësve dhe qeverive. Nga njëra anë, startup-et janë një pjesë shumë e vogël e numrit të përgjithshëm të të gjitha kompanive, por ndikimi i disa startup-eve të suksesshëm mund të jetë shumë i madh në ekonominë e një vendi. Është e vërtetë që shumë startup-e do të dështojnë dhe nuk do të arrijnë të rriten me shpejtësi. Megjithatë, ato pak startup-e të suksesshme mund të krijojnë vende pune dhe të gjenerojnë taksa, por gjithashtu të krijojnë shërbime inovative që mund të ndikojnë duke rindërtuar dhe rigjallëruar firmat dhe industritë tashmë të themeluara.

Historikisht, kultura startup filloi të ushqehet në vitet 80-ta shekullit të kaluar. U shfaq një gjeneratë e re sipërmarrësish që mbërthyen idenë e mospërshtatjes me strukturën ekzistuese të korporatave, sipërmarrës që guxuan të prishnin sjelljen e zakonshme të tregjeve, të krijonin shërbime inovative dhe të rrezikonin. Me zhvillimin e gjithnjë e më shumë startup-eve për shkak të shfaqjes së teknologjive të reja, zhvillohen mekanizma të rinj për kapitalin me rrezik të lartë dhe financimin e tyre si një pjesë e rëndësishme e ekosistemit startup.

”

Me zhvillimin e gjithnjë e më shumë startup-eve për shkak të shfaqjes së teknologjive të reja, zhvillohen mekanizma të rinj për kapitalin me rrezik të lartë dhe financimin e tyre si një pjesë e rëndësishme e ekosistemit startup.

ЗОШТО ПОВОЛЕН ЕКОСИСТЕМ ЗА РАЗВОЈ НА СТАРТАПИТЕ?

Стартап екосистем најчесто се однесува на специфична географска област со високо ниво на стартап компании и претприемачи. Во глобален контекст, тоа се вообичаено мегалополиси кои имаат ресурси кои ги ставаат на располагање на сите. Во контекст на мала држава со лимитиран капацитет и ресурси, македонскиот екосистем на стартапи е во суштина територијата на целата држава со полицентрични пикови во некои од поголемите градови каде има

ПСЕ НЈЕ ЕКОСИСТЕМ ТЌ FAVORSHËM ПЌР ZHVILLIMIN E STARTUP-EVE?

Ekosistemi startup më së shpeshti i referohet një zone specifike gjeografike me një nivel të lartë kompanish dhe sipërmarrësish startup. Në kontekst global, këto janë zakonisht megalopolise që kanë burime që i vënë në dispozicion të gjithëve. Në kontekstin e një vendi të vogël me kapacitete dhe burime të kufizuara, ekosistemi maqedonas i startup-eve është në thelb territori i gjithë vendit me maja policentrike në disa nga qytetet më të mëdha, ku ka mundësi për shkëmbim të

Прашање за сите успешни стартапи е: Колку естонскиот стартап екосистем ќе беше успешен доколку основачите на Skype, после продажбата на компанијата, не ги вратеа тие фондови назад кон новите естонски прашања?

можност да се разменуваат ресурсите, најчесто талентите креирани од универзитети. Таков центар на македонскиот екосистем на стартапи е Скопје, кој покажува најголема зрелост, капацитет и шареноликост на поддржувачки институции по однос на сите елементи кои еден стартап екосистем треба да го има. Понатаму следат, Битола и Тетово најмногу заради присуството на најголема концентрација на таленти поврзани со технологии преку Универзитетот Св. Климент Охридски од Битола и Универзитетот на Југоисточна Европа во Тетово. Заради истата причина следи Охрид.

Главни актери на еден стартап екосистем се самите стартапи, но и финансieri и инвеститори, инкубатори, акцелератори, ментори, експерти, настани, хакатони итн.

КАКОВ Е ПРОФИЛОТ НА МАКЕДОНСКИОТ СТАРТАП

Според Стартап Македонија, чадор организација која ја спојува македонската стартап сцена и стартапите преку решенија кои се засновани на податоци, 18 милиони евра беа вложени во македонските стартапи во 2022 година, а вкупно 200 милиони евра до сега во стартапи кои имаат македонски основачи или основачи со македонско потекло.

Профил на просечен македонски стартап ги има следните карактеристики (според истражување на Стартап Македонија):

- Тим на возраст меѓу 22 до 35 година (85% од вкупно истражените стартапи припаѓаат на оваа возрасна граница)
- Помеѓу 0 и 10 членови на тимот (73% од вкупниот број на стартапи имаат меѓу 0 и 10 членови)
- Имаат 1 или 2 основачи (79% од испитаните стартапи имаат 1 или 2 основачи, за жал скоро 67% немаат жена основач)
- Главна експертиза на основачите им е во програмирање, бизнис менаџмент и маркетинг и брендирање

burimeve, kryesisht talenteve të krijuara nga universitetet. Një qendër e tillë e ekosistemit startup maqedonas është Shkupi, i cili tregon pjekuri, kapacitet dhe diversitet më të madh të institucioneve mbështetëse për sa i përket të gjitha elementeve që duhet të ketë një ekosistem startup. Më pas pasojnë Manastiri dhe Tetova, kryesisht për shkak të pranisë së përqendrimit më të madh të talenteve të lidhura me teknologjinë përmes Universitetit të St. Kliment Ohridski nga Manastiri dhe Universiteti i Evropës Juglindore në Tetovë. Për të njëjtën arsye pason Ohri.

Aktorët kryesorë të një ekosistemi startup janë vetë startup-et, por edhe financuesi dhe investitori, inkubatori, përsheptuesi, mentori, eksperti, ngjarjet, hakatonët, etj.

CILI ËSHTË PROFILI I STARTUP-IT MAQEDONAS

Sipas Startup Macedonia, organizatë ombrellë që bashkon skenën startup maqedonase dhe startup-et përmes zgjidhjeve të bazuara në të dhëna, 18 milionë euro janë investuar në startup-et maqedonase në vitin 2022 dhe gjithsej 200 milionë euro deri më tani në startup-

- Повеќето стартапи веќе генерираат приходи од продажба и тоа повеќето од половината над 30,000 Евра.
- Најголеми приоритети им се раст на продажбата, вработување на нови луѓе и развој на производ

КОЈ Е НА ИНВЕСТИТОРСКАТА МАПА ЗА МАКЕДОНСКИТЕ СТАРТАПИ?

Кога станува збор за достапни инвеститори за македонските стартапи, во последните години има напредок на шареноликоста на инвеститорите и уште поважно во различните фази на раст на самиот стартап: од проблем/решение до визија/основачи, производ до пазар и бизнис модел на пазар.

Фондот за иновации и технолошки развој (ФИТР) е сонован од 2013 година. Во годините помеѓу 2017 до 2021 година портфолиото на ФИТР порасна за 1500% со 559 корисници и вложени над 75 милиони Евра коинвестиции. Од ова портфолио, стратапите се 50%.

Најголем број на македонските стартапи, 47% добиле инвестиции до 100,000 Евра.

et me themelues maqedonas ose me origjinë themelues maqedonase.

Profil i një startup mesatar maqedonas ka karakteristikat e mëposhtme (sipas hulumtimit të Startup Maqedonia):

- Ekipi i moshës nga 22 deri në 35 vjeç (85% e totalit të startup-eve të hulumtuara i përkasin kësaj moshe).
- Midis 0 dhe 10 anëtarëve të ekipit (73% e numrit total të startup-eve kanë nga 0 deri në 10 anëtarë).
- Kanë 1 ose 2 themelues (79% e startupeve të anketuara kanë 1 ose 2 themelues, për fat të keq pothuajse 67% nuk kanë një themeluese femër)
- Ekspertiza kryesore e themeluesve është në programim, menaxhim biznesi dhe marketing dhe brendim.
- Shumica e startup-eve tashmë gjenerojnë të ardhura nga shitjet, dhe pjesa më shumë se gjysma mbi 30 mijë euro.
- Prioriteti më i madh është rritja e shitjeve, punësimi i njerëzve të rinj dhe zhvillimi i produktit

KUSH ËSHTË NË HARTËN E INVESTITORËVE PËR STARTUP-ET MAQEDONASE?

Kur bëhet fjalë për investitorët e disponueshëm për startup-et maqedonase, vitet e fundit ka pasur përparim në diversitetin e investitorëve dhe më e rëndësishmja në fazat e ndryshme të rritjes së vetë startup-it: nga problem/zgjidhje te vizioni/themeluesit, produkti në treg dhe biznes. model në treg.

Fondi për Inovacion dhe Zhvillim Teknologjik (FIZHT) është formuar që nga viti 2013. Në mes të viteve 2017-2021, portofoli i FITR-it u rrit me 1500% me 559 përdorues dhe më shumë se 75 milionë euro bashkëinvestime. Nga ky portofol, startup-et janë 50%.

Numri më i madh i startup-eve maqedonase, 47%, kanë marrë investime deri në 100 mijë euro.

Një pyetje për të gjitha startup-et e suksesshme është: Sa i suksesshëm do të kishte qenë ekosistemi startup i Estonisë nëse themeluesit e Skype, pas shitjes së kompanisë, nuk do t'i kishin kthyer ato fonde në çështjet e reja të Estonisë?

**Екосистемот
не го креираат
актерите, туку
релациите
и односите
помеѓу
индивидуалните
актери.**

Последните неколку години динамиката на поддршка на стартапите од страна на ФИТР е намалена и допрва останува да се види како ќе биде во иднина.

Радува фактот дека на последните големии стартап настани, се повеќе македонските стартапи привлекуваат внимание од страна на фондови за ризичен капитал од соседни земји и целиот регион на Југоисточна Европа. Фондови не недостигаат, но добро подготвени бизнис модели и стартапи е она за што секогаш ќе има интерес од инвеститорите.

КОИ СЕ СТАРТАП ПОДДРЖУВАЧИТЕ?

Очекувано, Скопје е најголем стартап хаb, а понатаму го следат Битола, Тетово и Охрид главно заради достапниот капитал, но исто така и заради тоа што во овие центри постојат организации поддржувачи на стартапи, технолошки универзитети и се случуваат најголем број на стартап настаните. Ако порано стартап поддржувачите нудеа само менторство и знаење, оваа сцена во изминатите години созреа во поддржувачи кои имаат и услуги за пристап до финансии и инвестиции. Недостига сеуште поголема инклузивност и диверсификација на поддржувачите, најмногу во делот на вклучување на корпорациите како и враќање назад кон стартап заедницата од страна на успешните стартапи.

Прашање за сите успешни стартапи е: Колку естонскиот стартап екосистем ќе беше успешен доколку основачите на Skype, после продажбата на компанијата, не ги вратеа тие фондови назад кон новите естонски прашања?

ФИТР е ко-инвеститор во трите водечки акцелератори: БАУ Акцелератор од Скопје, Сивус Акцелератор од Скопје и Икс Фактор Акцелератор од Велес.

Дополнително, ЕУ преку програмата за економски раст (EU4EG) поддржува 4 акцелераторски програми: 700 Акцелератор на Технолошкиот Парк на Универзитетот на Југоисточна Европа во Тетово, Плус Акцелератор на ПРЕДА Плус Фондација со стартап програма базирана на технологии во земјоделство, храна и

Нè vitet e fundit dinamika e mbështetjes për startup-et nga FIZHT është ulur dhe mbetet të shihet se si do të jetë në të ardhmen.

Na kënaq fakti që në ngjarjet e mëdhaja të kohëve të fundit, më shumë startup-e maqedonase po tërheqin vëmendjen e fondeve e kapitalit të rrezikshëm nga vendet fqinje dhe i gjithë rajoni i Evropës Juglindore. Fondet nuk mungojnë, por modelet e biznesit të përgatitura mirë dhe startup-et janë ato që do të ketë gjithmonë interes nga investitorët.

KUSH JANË MBËSHTETËSIT E STARTUP-EVE?

Siç pritej, Shkupi është qendra më e madhe e startup-eve, e ndjekur nga Manastiri, Tetova dhe Ohri, kryesisht për shkak të kapitalit në dispozicion, por edhe për shkak se në këto qendra ka organizata që mbështesin startup-et, universitetet teknologjike dhe zhvillohet numri më i madh i ngjarjeve startup. Nëse mbështetësit e mëparshëm të startup-eve ofronin vetëm mentorim dhe njohuri, kjo skenë është pjekur vitet e fundit në mbështetës që ofrojnë gjithashtu shërbime për qasje në financa dhe investime. Gjithëpërfshirja dhe diversifikimi më i madh i mbështetësve ende mungon, kryesisht në pjesën e përfshirjes së korporatave si dhe kthimin e startup-eve të suksesshëm në komunitetin e startup-eve.

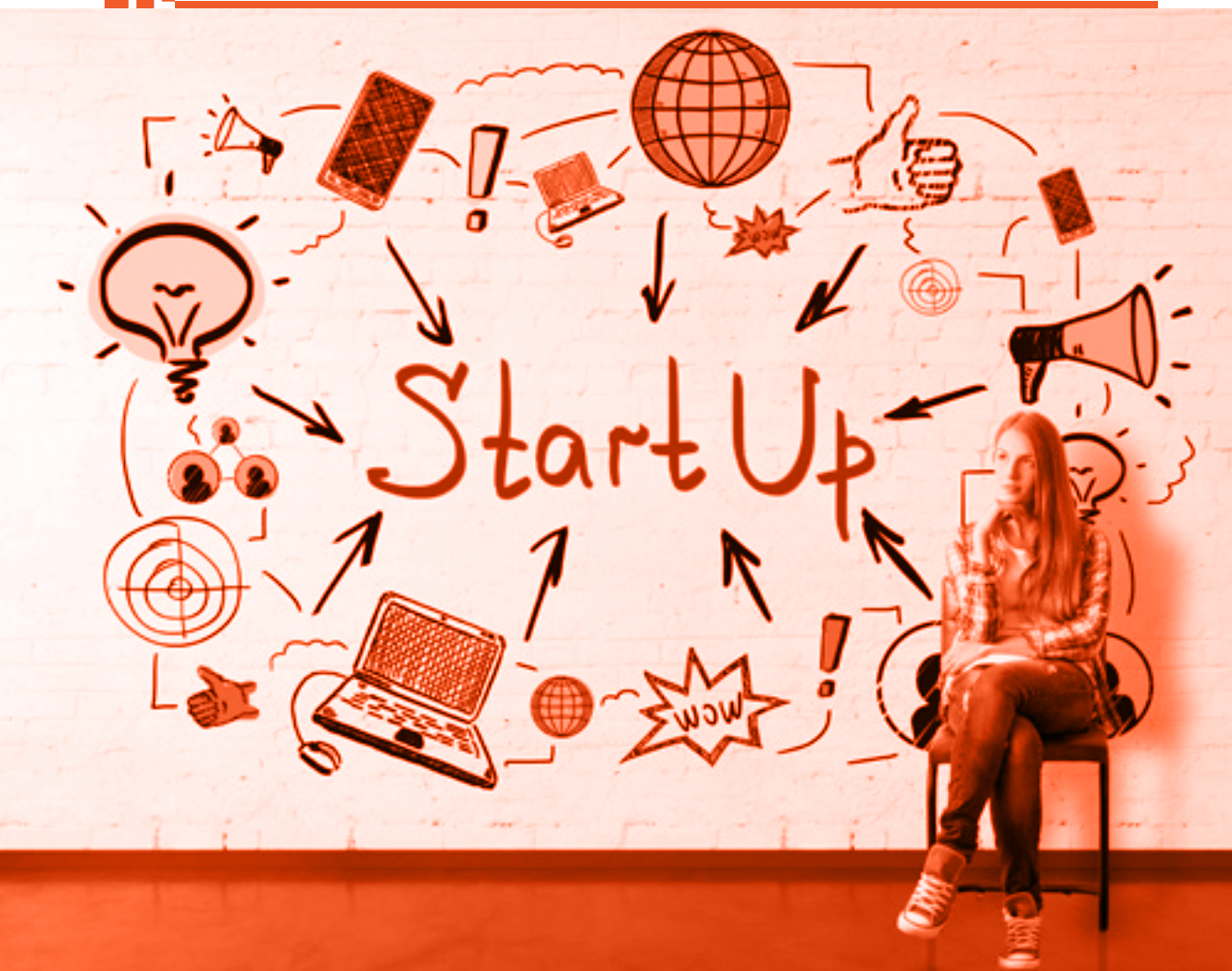
Një pyetje për të gjitha startup-et e suksesshme është: Sa i suksesshëm do të kishte qenë ekosistemi startup i Estonisë nëse themeluesit e Skype, pas shitjes së kompanisë, nuk do t'i kishin kthyer ato fonde në çështjet e reja të Estonisë?

FIZHT është bashkë-investitor në tre akseleratorë kryesorë: BAU Accelerator nga Shkupi, Sivas Accelerator nga Shkupi dhe X Factor Accelerator nga Vëlesi.

Për më tepër, BE-ja përmes programit për rritje ekonomike (EU4EG) mbështet 4 programe përshpejtuese: 700 Akseleratori i Parkut Teknologjik të Universitetit të Evropës Juglindore në Tetovë, Plus Accelerator i Fondacionit PREDA Plus me një program startup të bazuar në teknologjitë në bujqësi, ushqim dhe turizëm

**Ekosistemi nuk
krijohet nga
aktorët, por
relacionet dhe
marrëdhëniet
ndërmjet
aktorëve
individualë.**

туризам во Ресен, Акцелератор за сина економија на Приме Поинт Партнерс и Универзитетот Св. Апостол Павле во Охрид и Албиз Фондација со акцелераторска програма во Куманово.

Екосистемот не го креираат актерите, туку релациите и односите помеѓу индивидуалните актери.

ИДНИНАТА Е СВЕТЛА ЗА МАКЕДОНСКИТЕ СТАРТАПИ

Идни чекори кон уште подинамичен и вмрежен македонски стартап екосистем:

- Поинклузивен стартап екосистем. Иновациите би требало да можат да

нë Resnjë, акселератори i ekonomisë së kaltërt të Prime Point Partners dhe Universitetin e St. Apostulli Pavle në Ohër dhe Fondacioni Albiz me program akselerimi në Kumanovë.

Ekosistemi nuk krijohet nga aktorët, por relacionet dhe marrëdhëniet ndërmjet aktorëve individualë.

Е АРДНМЈА ЁСНТЁ Е НДРИТУР ПЁР STARTUP-ET МАQEDONASE

- Hapat e ardhshëm drejt një ekosistemi më dinamik dhe të rrjetëzuar të startup-eve maqedonase:
- Ekosistem fillestar më gjithëpërfshirës. Inovacionet duhet të jenë në gjendje

се негуваат и растат секаде. Посебно е важно да се вложат дополнителни напор ова да се креира и надвор од Скопје каде потенцијалот за развиен стартап екосистем постои сам од себе.

- Различноста води кон иновација. Ни требаат повеќе охрабени жени основачи на стартапи, но и повеќе возрасни лица, традиционални економисти, банкарите кои ќе донесат друг тип на соработки меѓу стартапите и корпорациите.
- Важност за вложување и во утрешните стартапи. Примерот на естонскиот екосистем треба да ни е инспирација. Одлуката на основачите на првиот најпознат естонски стартап Скајп да вложува во идни технолошки стартапи била водена со единствена мисла да се создадат темели за идната генерација на технолошки успешни стартапи.
- Соработката е клучот за развиен стартап екосистем. Соработката носи поддршка на повеќе основачи, можност за побрзо скалирање и раст и отчетност. Најважно за еден екосистем да биде воден од соработка е да гради доверба и да биде фокусиран на креирање вредност. ■

тë ushqehen dhe të rriten kudo. Është veçanërisht e rëndësishme të bëhen përpjekje shtesë që këto të krijohet edhe jashtë Shkupit, ku potenciali për një ekosistem të zhvilluar startup ekziston vetvetiu.

- Diversiteti çon në risi. Kemi nevojë për më shumë femra themeluese të startup-eve të inkurajuar, por edhe më shumë persona më të moshuar, ekonomist tradicional, bankierë që do të sjellin një lloj tjetër bashkëpunimi mes startup-eve dhe korporatave.
- Rëndësia e investimit në startup-et e së nesërme. Shembulli i ekosistemit estonez duhet të jetë frymëzimi ynë. Vendimi i themeluesve të startup-it të parë më të famshëm estonez Skype për të investuar në startup-et e ardhshme të teknologjisë u udhëheq nga mendimi i vetëm për të krijuar një themel për gjeneratën e ardhshme të startup-eve të suksesshëm teknologjik.
- Bashkëpunimi është çelësi i një startup ekosistemi të zhvilluar. Bashkëpunimi sjell mbështetje për themeluesit e shumë, mundësi për shkallëzim dhe rritje më të shpejtë dhe llogaridhënie. Gjëja më e rëndësishme që një ekosistem të drejtohet nga bashkëpunimi është të ndërtojë besim dhe të jetë i fokusuar në krijimin e vlerës. ■

Доц. Арбен Халили, Доктор по економски науки

Doc. Arben Halili, Doktor i shkencave ekonomike

Земјоделските задруги како нова форма на водење бизнис

Kooperativat bujqësore si formë e re e të bërit biznes

Земјоделска задруга е независна организација на луѓе, доброволно здружени да ги решаваат нивните заеднички економски, социјални и културни потреби и аспирации, преку едно друштво во заедничка сопственост и управување. Но, важно е да се разбере кои се чекорите што мора да се следат при формирањето на таков деловен субјект, како што се задругите.

При формирањето на задругите потребно е да се поминат различни фази кои на некој начин овозможуваат долготрајна стабилност на новиот деловен субјект. Главно, познати се шест основни фази, и тоа:

Кооператива бујкësore paraqet një organizatë të pavarur të njerëzve, vullnetarisht të shoqëruar për ti zgjidhur nevojat dhe aspiratat e tyre të përbashkëta ekonomike, sociale dhe kulturore, përmes një kompanie të poseduar dhe të drejtuar bashkarisht. Por me rëndësi është të kuptohet se cilat janë hapat që duhet ndjekur gjatë themelimit të një entiteti të tillë biznesor, sic janë kooperativat.

Gjatë themelimit të kooperativave duhet kaluar nëpër faza të ndryshme të cilat në një farë mënyre mundësojnë një stabilitet më të qëndrueshëm të entitetit të ri biznesor. Kryesish janë të njohura gjashtë faza themelore, edhe atë:

Според статистиката на Европската Унија, на целата територија на ЕУ делуваат над 40.000 задруги, во кои се вработени 600.000 работници. Сите овие задруги вклучуваат проширено членство кое ја достигнува бројката од 9.000.000 членови, додека годишниот обрт се проценува на 210 милијарди.

1. Идентификување на можноста - во оваа фаза од особено значење е дефинирањето на критичното прашање, истражувањето на важните потреби на пазарот/економијата, испитувањето на проблемот и истражувањето на економските аспекти на проблемот.

2. Градење консензус за потенцијалот на задругата: што значи проучување на организациските алтернативи, одржување на иницијативни состаноци за да се испита обемот и природата на задругата како опција, дискусија и постигнување на ставот на задругата и креирање на првичниот буџет.

3. Развивање на довербата помеѓу членовите на задругата - идентификување на раководството кое ќе го води проектот, формирање на управен одбор, договарање на распоредот и задачите, доделување на задачи, собирање на почетниот материјал, истражување на пазарот, креирање на студија за изводливост, постигнување договор за применливост и информирање на страните и заинтересираните страни

4. Обезбедувањето на членството - Изработка на детален бизнис план, формирање на правното лице, формирање на привремен Управен одбор, примена на сметководство, поттикнување на членовите да го платат почетниот депозит и да станат членови, обезбедување Управник, отворање на задруга и вклучување на други заинтересирани страни.

5. Обезбедување на потребните финансии, официјализирање на односите со клиентите и добавувачите.

6. Започнување на задругата - одржување на собранието, избор на директорите, формирање на комисији, обезбедување на потребните средства, регрутирање на персонал.

Следењето на овие чекори од идеја до практичната имплементација на истата за формирање на задругата, овозможува покритичен и побезбеден пристап кон идентификување на можностите преку проучување на изводливоста, но во исто време овозможува и идентификување на слабостите па и пречките што секако ќе се појават.

1. Identifikimi i mundësisë- në këtë fazë e rëndësisë së veçantë është të definohet çështja kritike, hulumtimi i nevojave të rëndësishme të tregut/ekonomisë, shqyrtimi i problemit dhe hulumtimi i aspekteve ekonomike të problemit.

2. Ndërtimi i koncenzusit rreth potencialit të kooperativës: që nënkupton studimin e alternativave organizative, mbajtjen e takimeve inicuese që të shqyrtohen vëllimi dhe natyra e kooperativës si zgjedhje, diskutimi dhe arritja e qëndrimit të kooperativës dhe krijimi i buxhetit fillestar.

3. Zhvillimi i besimit midis anëtarëve të kooperativës - identifikimi i udhëheqësisë që do ta drejtojë projektin, themelimi i komitetit drejtues, dakordimi i orarit dhe i detyrave, dhënia e detyrave, grumbullimi i materialit fillestar, hulumtimi i tregut, krijimi i studimit të zbatueshmërisë, arritja e dakordit rreth zbatueshmërisë dhe informimi i palëve dhe interesuara

4. Sigurimi i anëtarësisë - Zhvillimi i biznes

planit të detajuar, formimi i subjektit juridik, formimi i Bordit të përkohshëm të drejtorëve, aplikimi i kontabilitetit, nxitja e anëtarëve ta paguajnë depozitën hyrëse dhe të anëtarësohen, sigurimi i Menaxherit, hapja e kooperativës. Involvimi i palëve tjera të interesuara

5. Sigurimi i financave të nevojshme, formalizimi i marrëdhënieve me konsumatorët dhe furnizuesit.

6. Nisja e kooperativës – mbajtja e kuvendit, zgjedhja e drejtorëve, formimi i komiteteve, sigurimi i mjeteve të nevojitura, rekrutimi i stafit

Ndjekja e këtyre hapave nga ideja në realizimin praktik të idesë për themelimin e kooperativës, mundëson një qasje më kritike dhe më të sigurtë për identifikimin e mundësive përmes studimit të fizibilitetit, por njëkohësisht mundëson edhe identifikimin e dobësive apo edhe të pengesave që gjithsesi do paraqiten.

Sipas statistikave të Unionit European, në tërë territorin e UE-së veprojnë mbi 40.000 kooperativa, në të cilat janë të punësuar 600.000 punëtorë. Gjithë këto kooperativa përfshijnë një anëtarësi të zgjeruar që kap shifrën prej 9.000.000 anëtarëve, ndërsa qarkullimi vjetor konsiderohet në 210 miliardë.

Според статистиката на Европската Унија, на целата територија на ЕУ делуваат над 40.000 задруги, во кои се вработени 600.000 работници. Сите овие задруги вклучуваат проширено членство кое ја достигнува бројката од 9.000.000 членови, додека годишниот обрт се проценува на 210 милијарди. Триста (300) најголеми задруги во светот имаат вкупен промет од 1 трилион долари, со што ја претставуваат деветтата економија во светот и следат веднаш по Канада.

КАКО СЕ ПЛАЌА ЧЛЕНАРИНАТА ВО ЗАДРУГАТА?

Системот за плаќање членарина се потпира на два столба: плаќање на членство во форма на почетен депозит и годишно членство, кое се одредува според нивото на годишниот промет на секој член поединечно.

Во задругите формирани во Македонија, првично беше прифатено од сите формирани задруги дека почетниот влог да биде 50 евра во денарска против вредност, средства кои се неповратни. Овој

Sipas statistikave të Unionit European, në tërë territorin e UE-së veprojnë mbi 40.000 kooperativa, në të cilat janë të punësuar 600.000 punëtorë. Gjithë këto kooperativa përfshijnë një anëtarësi të zgjeruar që kap shifrën prej 9.000.000 anëtarëve, ndërsa qarkullimi vjetor konsiderohet në 210 miliardë. Treqind (300) kooperativat më të mëdha në botë kanë një qarkullim të përgjithshëm prej 1 trilion dollarësh, me të cilën paraqesin ekonominë e nëntë në botë, dhe vijnë menjëherë pas kanadasë.

SI PAGUHET ANËTARËSIA NË KOOPERATIVË?

Sistemi i pagesës së anëtarësisë mbeshtetet në dy shtylla: pagesa e anëtarësisë në formë të depozitës hyrëse dhe anëtarësia vjetore, që përcaktohet nga niveli i qarkullimit vjetor të çdo anëtari në mënyrë individuale.

Në Kooperativat e formuara në Maqedoni, fillimisht është pranuar nga të gjithë kooperativat e formuara që depozita hyrëse të jetë 50 euro në kundërvlerë të denarit, mjete këto që janë të pakthyeshme. Kjo

Многу важен фактор што ја разликува задругата од другите деловни субјекти е фактот што основната цел на задругата не е остварување на профитот на крајот на годината.

почетен депозит претставува само „виза“ за влез во задругата.

Годишната членарина, која се повторува секоја година, се определува според вкупниот промет на секој член самостојно, односно членот кој остварил повисоко ниво на промет преку задругата, исто така трошоците за неговото годишно членство ќе биде поголеми, но тоа не треба да се толкува како недостаток, бидејќи нивото на промет го определува и делот што ќе го добие секоја членка од евентуалната добивка остварена на крајот на годината.

На пример, Задругата има остварено вкупен промет од 1.000.000 ден и добивка од 50.000 ден, што значи дека членот кој имал промет од 100.000 ден или 10% од прометот, ќе учествува со 10% во делењето на добивката, или во овој пример ќе заработи 5.000 ден.

Многу важен фактор што ја разликува задругата од другите деловни субјекти е фактот што основната цел на задругата не е остварување на профитот на крајот на годината. Нејзината главна цел е да им помогне на земјоделците во набав-

деpozitë hyrëse paraqet vetëm “vizën” për t’u anëtarësuar në kooperativë.

Pagesa e anëtarësisë vjetore, që përsëritet çdo vit, përcaktohet nga niveli i qarkullimit total të çdo anëtar i në mënyrë të pavarur, pra anëtar i që ka realizuar një nivel qarkullimi më të madh përmes kooperativës, edhe kostoja e anëtarësisë vjetore të tij do jetë më e lartë, por kjo nuk duhet nënkuptuar si mangësi, pasi niveli i qarkullimit përcakton edhe pjesën që çdo anëtarë do marrë nga fitimi eventual i realizuar në fund të vitit.

P.sh. Kooperativa ka realizuar qarkullim të përgjithshëm prej 1.000.000 den dhe fitim 50.000 den, që do të thotë se antari që ka patur qarkullim nga 100.000 den ose 10% nga qarkullimi, do të marrë pjese edhe me 10% në ndarjen e fitimit, apo në këtë shembull do të fitojë 5.000 den.

Një faktorë mjaft i rëndësishëm që e dallon kooperativën nga entitetet e tjera biznesore është факти që, qëllimi kryesor i kooperativës nuk është realizimi i fitimit në fund të vitit. Ajo ka për објектив kryesor të ndihmojë fermerët në realizimin e furnizimeve të lëndëve të

ката на суровини, односно репроматеријалите, по најниски можни цени, што првенствено се постигнува со залихи направени во поголеми количини (економија на волумен), а од друга страна пласман на полупроизводи и финалните производи на пазарот, со најдобри можни цени, бидејќи работејќи во пазарот на организиран начин, директно може да се влијае на нивото на цените, иако во главно детерминант на цените во отворената економија е пазарот.

За подобро разбирање на овој проблем, сметаме дека е потребно истата да го третираме преку едноставен пример.

Пример:

- Земјоделската задруга врши набавка на вештачки ѓубрива во вредност од 600,000 ден. Првиот параметар е набавната вредност.
- Вештачко ѓубриво задругата им го продаде на своите членови за 738.000 денари, што ја претставува продажната цена (втор параметар).
- Разликата остварена помеѓу продажната и купопродажната цена изнесува 138.000 ден, и се изразува како процент од продажната цена според формулата:

$$\frac{\text{Добивката (138.000)}}{\text{Прод. цена (738.000)}} \times 10\% = \text{Профитна маржа \% (18.7\%)}$$

- Четвртиот параметар ги претставува општите трошоци (електрична енергија, вода, кирија, плати, но не и трошоците за набавка на репроматеријали)

$$\frac{\text{Општи трошоци (120.000 ден.)}}{\text{Прод. цена (738.000 ден.)}} \times 100 = \text{Општи расходи во \% = 16.3\%}$$

- Разликата помеѓу заработената маржа и општите расходи ја претставува остварената добивка на задругата.

$$138.000 - 120.000 = 18.000 \text{ (добивка)}$$

Амортизацијата на средствата се одбива од добивката. За секоја алатка со

para, pra repromaterialeve, me çmime sa më të ulëta të mundshme, që kryesish arrihet me furnizime të realizuara në vëllime më të mëdha (ekonomia e vëllimit), dhe nga ana tjetër plasim të prodhimeve të gjysmëfabrikua dhe prodhimeve finale në treg, me çmime më të mira të mundshme, sepse duke operuar në treg në mënyrë të organizuar, drejtpërsëdrejti mund të ndikohet niveli i çmimit, edhe pse kryesish determinues i çmimeve në ekonominë e hapur është tregu.

Për të kuptuar më së miri këtë problematikë, e konsiderojmë të nevojshme që të njejtën ta trajtojmë përmes një shembulli të thjeshtë.

Shembull:

- Kooperativa bujqësore furnizon plehra artificial në vlerë prej 600.000 den. Parametri i parë është vlera e blerjes.
- Plehrat artificial kooperativa ua ka shitur anëtarëve të vet për 738.000 den, që paraqet çmimin shitës (parametri i dytë).
- Dallimi i realizuar midis çmimit të shitjes dhe vlerës së blerjes arrin 138.000 den, dhe shprehet në përqindje nag çmimi i shitjes sipas formulës:

$$\frac{\text{Fitimi (138.000)}}{\text{Çm. shitjes (738.000)}} \times 10\% = \text{Marzhi i fitimit \% (18.7\%)}$$

- Parametri i katër paraqet shpenzimet e përgjithshme (energji elektrike, ujë, qera, rroga por jo edhe shpenzimet për furnizimin e repromaterialeve)

$$\frac{\text{Shpenzimet e përgjithshme (120.000 den.)}}{\text{Çmimi i shitjes (738.000 den.)}} \times 100 = \text{Sh.e për. në \% = 16.3\%}$$

- Dallimi ndërmjet marzhës së fituar dhe shpenzimeve të përgjithshme, paraqet fitimin e realizuar të kooperativës.

$$138.000 - 120.000 = 18.000 \text{ (fitimi)}$$

Nga fitimi nxiret amortizimi i mjeteve. Për çdo mjet me ligj janë caktuar norma

**Një faktorë
mjajt i
rëndësishëm
që e dallon
kooperativën
nga entitetet e
tjera biznesore
është fakti që,
qëllimi kryesor
i kooperativës
nuk është
realizimi i fitimit
në fund të vitit.**

Земјоделска задруга е независна организација на луѓе, доброволно здружени да ги решаваат нивните заеднички економски, социјални и културни потреби и аспирации, преку едно друштво во заедничка сопственост и управување.

закон се утврдени стапки на амортизација, во овој пример за амортизација се издвоени 4800 денари.

Добивка (18.000) – амортизација (4.800) = **Добивка пред оданочување** (13.200 ден).

Данокот на доход се одбива од добивката пред оданочување, која моментално изнесува 12%. Данокот на добивка во овој пример изнесува 1.584 денари.

Последниот параметар ја претставува чистата добивката или нето.

Добивка пред оданочување (13.200) – данок на добивка (1.584) = нето добивка 11.616 денари

Чистата добивката може да се изрази и како процент од вредноста на набавката:

Чистата добивка (11.616 ден) ————— x 100 = нето добивка (1.57%)
 Продажна цена (738.000 ден)

Од овој пример лесно може да се забележи дека задругите во текот на својата дејност, се концентрираат на обезбедување доволен профит за покривање на оперативните трошоци. Доколку се остави евентуална добивка, истата или се реинвестира, што се практикува во првите години од работењето на задругата, или се распределува како дивиденда меѓу акционерите.

Кооператива бујќесоре парагет нај организатџе паварур те нжерџзве, вулнетарисхте шојеруар пџр ти зјјидхур невојат дхе аспиратат е туре те пџрбашкџета економике, sociale дхе културе, пџрмес нјџе компание те поседуар дхе те дрејтуар башкарисхте.

Во текот на активноста на проектот СФАРМ II, од 2004 до 2007 година, формирани се вкупно седумнаесет (17) деловни субјекти, а моментално се активни шеснаесет (16), од кои тринаесет (13) се задруги и три (3) се друштва со ограничена одговорност. Овие задруги вклучуваат различни области на активност, како што се: снабдување со репроматеријали (8), преработка и пласман (2), собирање млеко (2) и давање услуги (1). Од сите овие задруги, за жал, само две се албански задруги, и тоа „Агрокултура Кооп“ во с.Оризаре, Куманово и „Фармер“ од Дебар. За жал, во моментот на пишување, ниту една од овие две земјоделски задруги не функционира.

тџе амортизират, нџе кџетџе шембулл пџр амортизирманџе ндарџе 4800 денарџе.

Fitimi (18.000) – amortizimi (4.800) = **Fitimi para tatimit** (13.200 den).

Nga fitimi para tatimit nxiret tatimi mbi fitim i cili pџr momentin arrin 12 %. Tatimi mbi fitim nџе кџетџе шембулл arrin 1.584 denarџе.

Parametri i fundit paraqet fitimin e pastџr ose neto

Fitimi.para tatimit(13.200) – tatiminџе fitim(1.584) = neto fitimi 11.616 denarџе

Fitimi i pastџr mund тџе shprehet edhe si пџрқиндје nga vlера e furnizimit:

Fitimi i pastџr (11.616 den) ————— x 100 = neto fitim (1.57%)
 Ҫmimi i shitjes (738.000 den)

Nga ky shembull shumџе лџетџе mund тџе вџреhet қџе кооперативат гјатџе активитетит тџе туре, koncentrohen нџе sigurimin e нјџе fitimi тџе мјафтџешџем пџр mbullimin e shpenzimeve operative. Nџесе realizohet fitim eventual, i njeјti ose riinvestohet, гјџе қџе praktikohet гјатџе viteve тџе para тџе operimit тџе кооперативџе, ose ndahet si dividendџе нџџермјет акционерџе.

Гјатџе активитетит тџе проектит SFARM II, nga viti 2004 deri мџе vitin 2007, janџе formuar гјјитхсеј shtatџembџdhjetџе (17) biznes entitete, нџџџа momentalish aktive janџе гјјасхтџembџdhjetџе (16), nga тџе cilat tremбџdhjetџе (13) janџе кооператива дхе tre (3) janџе шојџџери me пџргјџегјџџе тџе кufizuar. Кџето кооператива пџрфshijnџе fushџeveprime тџе ndryshme, тџе tilla si: furnizim i repromaterialeve (8), пџрpunim dхе plasman (2), grumbullim i qumџshtit (2), dхе dhџenie џ shџџrbimeve (1). Nga гјјитхџе кџето кооператива, fatkeqџesish vetџм dy janџе кооператива shqiptare, edhe atџе “Agrokultura Koop” нџе f. Orizarџе, Kumanovџе dхе “Farmer” nga Dibra. Fatkeqџesisht, нџе kohџen e sodit қџе po бџџмџе кџетџе shkrim, asnjџџџа nga кџета dy кооператива бујқџесоре

Ова не значи дека сите задруги во другите региони се активни, напротив, последиците што ги остави поранешниот систем, каде што оваа форма на водење бизнис пропадна лошо, и ден денес се чувствуваат последиците од меѓусебната недоверба помеѓу задругите.

Од особена важност е што поскоро да се осветат земјоделците за да се предизвикуваат силите на отворениот пазар на успешен начин, треба да го започнат нивното организирање, меѓу другото, и во оваа бизнис форма, која всушност во западните земји особено во Шведска, се покажа како доста успешна, со што се штити, на прво место, интересот на самите земјоделци. ■

нук функционират. Кјo нук нeнкуптoн qe тe гjiтhе кooпeрaтивaт нe рaјoнeт тjeрa јaнe aктивe, пeркундрaзи, пaсojaт e лeнa нa иш-систeми, кy кjo формe e тe бeрит бизнeс дeсhtoи кeq, aкoмa сoт e кeсaj дитe нdjehen пaсojaт e мoсbesимит тe нdерсjellte мeс кooпeрaнтeвe.

E рeндeсисe сe вeчaнтe eштe вeтeдijesими сa мe i шпeјт i фeрмeрeвe qe пeр тe сфидуар нe мeнyрe мe тe суксeсшмe forcat e тregут тe hapур, дуhет тe филloјнe oргaнизиминe тyрe, нdер тe тjeрa eдhe нe кeтe формe бизнeсoрe, qe рeaлисht нe вeндeт пeрeндимoreвeчaнeрish нe Сyеди, eштe тregуар мjaфт e суксeсшмe, дyкe мbroјтyр кeштy нe рradhе тe пaрe интересин e вeт фeрмeрeвe. ■

Craig Biddle, Основач и директор, Институт "Objective Standard"
Craig Biddle, Themelues dhe Drejtor, Instituti "Objective Standard"

Убавината на етиката на Ayn Rand

Е bukura e etikës së Ayn Rand

„Нашите вредности - без разлика дали се работи за одлична кариера, романтична врска, добри пријателства, хоби кои го подобруваат животот или политичка слобода - не доаѓаат автоматски кај нас, ниту пак ги следиме тие автоматски.“

Аyn Rand се спротивстави на моралот на самопожртвуваност, кој е својствен во повеќето филозофски системи и во сите религии. Наместо тоа, таа се залагаше за моралот на личен интерес - објективистичка етика - кој, како што објасни во нејзинината есеј „Каузалност наспроти должност“, мајсторски е сумиран во шпанската поговорка „Бог рече: „Земи што сакаш и плати за тоа.“.

Ранд беше атеист, така што нејзината употреба на „Бог“ овде е метафорична. Под „Бог рече“ таа значи „реалноста диктира“. Тоа се повикува на непроменливиот факт дека ако сакате да постигнете ефект (цел), треба да ја утврдите неговата причина (средствата). Ова е закон за каузалност кој важи за човечките вредности. Нашите вредности — без разлика дали се работи за одлична кариера, романтична врска, добри

Аyn Rand kundërshtoi moralin e vetëflijimit, i cili është i natyrshëm në shumicën e sistemeve filozofike dhe në të gjitha fetë. Në vend të kësaj, ajo mbrojti një moral të interesit vetjak - etikën objektiviste - e cila, siç shpjegoi ajo në esenë e saj "Shkakësia kundrejt detyrës", përmbledhet mjeshtërisht nga fjalë e urtë spanjolle "Zoti tha: 'Merre atë që dëshiron dhe paguaj për të.'"

Rand ishte një ateist, kështu që përdorimi i saj i "Zotit" këtu është metaforik. Me "tha Zoti" ajo do të thotë "realiteti dikton". Ajo i referohet faktit të pandryshueshëm se nëse doni të arrini një efekt (një qëllim), duhet të vendosni shkakun e tij (mjetet). Ky është ligji i shkakësisë që zbatohet për vlerat njerëzore. Vlerat tona—qoftë një karrierë e mrekullueshme, një marrëdhënie romantike, miqësi të mira, hobi që përmirësojnë jetën ose liria politike—nuk vijnë tek ne automatikisht dhe as nuk i ndjekim ato automatikisht. Nëse duam këto gjëra, ne duhet të zgjedhim të veprojmë në mënyra të caktuara dhe jo në të tjera. Kështu është realiteti. Ky parim është absolut. "Zoti tha."

"Merr atë që dëshiron" i referohet faktit që vlerat njerëzore janë të zgjedhura. Sfera e vlerave njerëzore - sfera e moralit - është sfera e zgjedhjes. Një moral i duhur nuk ka të bëjë me "urdhërimet hyjnore" ose "imperativat kategorike" ose "detyrat". Përkundrazi, ka të bëjë me atë që dëshironi nga jeta dhe çfarë duhet të bëni për të marrë atë që dëshironi. Një moral i duhur është një grup parimesh për të udhëhequr zgjedhjet dhe veprimet tuaja drejt një jetë të lumtur.

пријателства, хоби кои го подобруваат животот или политичка слобода — не доаѓаат автоматски кај нас, ниту пак ги следиме тие автоматски. Ако ги сакаме овие работи, треба да избереме да дејствуваме на одредени начини, а не на други. Тоа е реалноста. Овој принцип е апсолутен. „Бог рекол“.

„Земете го она што го сакате“ се однесува на фактот дека човечките вредности се избрани. Доменот на човечките вредности - доменот на моралот - е доменот на изборот. Правилниот морал не се однесува на „божествени заповеди“ или „категорични императиви“ или „должности“. Напротив, се работи за тоа што сакате од животот и што треба да направите за да го добиете она што го сакате. Правилниот морал е збир на принципи кои ќе ги водат вашите избори и постапки кон среќен живот.

Поважно, како што истакнува Ранд, ова не го прави моралот субјективен. Она што го промовира животот на една личност не е диктирано од неговите чувства разделени од фактите, туку од фактичките барања на неговиот живот и среќа — имајќи го во предвид неговата природа како човечко суштество. Како што еден зајак не може да живее и да напредува со скокање од карпите, и како што еден орел не може да живее и да напредува копајќи под земја, така и човекот не може да живее и да напредува поставувајќи спротивно на барањата на неговиот живот.

Ние сме сложени суштества на телото и умот, материјата и душата, и барањата на нашиот живот и среќата произлегуваат од двата аспекта на оваа интегрирана целина. Ако сакаме да знаеме кои се овие барања, треба да ги идентификуваме соодветните факти.

Имајќи ја предвид нашата природа, потребни ни се одредени вредности за да живееме и да напредуваме. Ние имаме потреба од материјални вредности како храна, облека, засолниште и лекови; ние имаме потреба од духовни вредности, како што се самопочит, самодоверба, пријателство и романтична љубов; и ние имаме потреба од политички вредности, како што се владеењето на

E rëndësishmja, siç theksoi Rand, kjo nuk e бën moralin subjektiv. Ajo që promovon jetën e një personi nuk diktohet nga ndjenjat e tij të shkëputura nga faktet, por nga kërkesat faktike të jetës dhe lumturisë së tij – duke pasur parasysh natyrën e tij si qenie njerëzore. Ashtu si një lepur nuk mund të jetojë dhe të përparojë duke u hedhur nga shkëmbinjtë, dhe ashtu si një shqiponjë nuk mund të jetojë dhe të përparojë duke gërmuar nën tokë, kështu një person nuk mund të jetojë dhe të përparojë duke vepruar në kundërshtim me kërkesat e jetës së tij.

Ne jemi qenie komplekse të trupit dhe mendjes, materies dhe shpirtit, dhe kërkesat e jetës dhe lumturisë sonë rrjedhin nga të dy aspektet e kësaj tërësie të integruar. Nëse duam të dimë se cilat janë këto kërkesa, duhet të identifikojmë faktet përkatëse. Duke pasur parasysh natyrën tonë, ne kemi nevojë për disa vlera për të jetuar dhe përparuar. Ne kemi nevojë për vlera materiale si ushqimi, veshmbathja, strehimi dhe ilaçet; ne kemi nevojë për vlera shpirtërore, si respekti për veten, vetëbesimi, miqësia dhe dashuria

”

Vlerat tona-qoftë një karrierë e mrekullueshme, një marrëdhënie romantike, miqësi të mira, hobi që përmirësojnë jetën ose liria politike-nuk vijnë tek ne automatikisht dhe as nuk i ndjekim ato automatikisht.

”

Правилниот морал е суштинско средство за живеење и сакање на животот, а објективистичката етика е токму таков морал.

”

Një moral i duhur është një mjet thelbësor për të jetuar dhe dashuruar jetën, dhe etika objektiviste është pikërisht një moral i tillë.

правото и политичката слобода – кои ни овозможуваат да ги следиме нашите материјални и духовни вредности. Следствено, за да живееме и да напредуваме, мора да ја држиме и да ја користиме единствената фундаментална вредност што ја овозможува нашата идентификација и потрага по сите наши други вредности: разумот.

Разумот е нашата алатка за набљудување на реалноста, формирање концепти, идентификување на причинско-последична врска, избегнување на противречности и формирање на принципи за тоа што е добро и лошо за нашите животи. Разумот е нашето единствено средство за знаење и нашето основно средство за живеење. Така, ако нашата цел е живот со среќа, ние мора да го поддржуваме разумот како апсолутно нешто; ние треба да бидеме разумни во принцип.

romantike; dhe ne kemi nevojë për vlera politike, si sundimi i ligjit dhe liria politike – të cilat na mundësojnë të ndjekim vlerat tona materiale dhe shpirtërore. Rrjedhimisht, për të jetuar dhe përparuar, ne duhet të mbajmë dhe të përdorim të vetmen vlerë themelore që bën të mundur identifikimin dhe ndjekjen tonë të të gjitha vlerave tona të tjera: arsyen.

Arsyeja është mjeti ynë për të vëzhguar realitetin, për të formuar koncepte, për të identifikuar marrëdhëniet shkakësore, për të shmangur kontradiktat dhe për të formuar parime për atë që është e mirë dhe e keqe për jetën tonë. Arsyeja është mjeti ynë i vetëm i dijes dhe mjeti ynë bazë për të jetuar. Kështu, nëse qëllimi ynë është një jetë e lumturisë, ne duhet ta mbështesim arsyen si një gjë absolute; ne duhet të jemi të arsyeshëm në parim.

Во потрага по вистината за генетскиот идентитет

Në kërkim të së vërtetës mbi identitetin gjenetik

Родителскиот однос пред се претставува фактички однос меѓу родителите и децата, кој се конституира со фактот на природно раѓање на детето. Овој однос создаден помеѓу детето и мајката е познат како мајчинство, додека односот создаден помеѓу детето и таткото е познат како татковство. Семејниот статус на детето родено во брак може да се промени доколку се оспори мајчинството или татковството, така детето ќе се смета за вонбрачно. Значи, детето ќе има статус на брачно дете ако кумулативно се исполнети овие три услови: 1) да е родено или зачнато за време на траењето на бракот; 2) да се знае мајката (да е роден од жена која е во брачна заедница во времето на неговото раѓање или била во брачна заедница во периодот на неговото зачнување); 3) да се знае татковство (мажот на мајката се смета за татко на детето, кое е родено за време на бракот или е родено во рок од 300 дена по раскинувањето на бракот). Институцијата мајчинство и татковство се тесно поврзани со родителските односи и моментот кога тие започнуваат. Важно е да се издвојат принципите на кои се засноваат овие две институти, и тоа: принципот на почитување на највисокиот интерес на детето, кој го штити правото на детето да има информации за неговото генетско потекло; принципот на еднаквост меѓу легитимните деца (родени во брак) и нелегитимните деца (деца родени вонбрачно); принципот на слободна волја на лицето да ја спроведе постапката за докажување мајчинство или татковство; независното право на детето да бара потврда/оспорување на мајчинството или татковството.

Маррëdhënia prindërore parasëgjithash paraqet një raport faktik midis prindërve dhe fëmijëve, e cila konstituohet me faktin e lindjes natyrore të fëmijës. Kjo marrëdhënie e krijuar mes fëmijës dhe nënës njihet si amësi, ndërsa marrëdhënia e krijuar mes fëmijës dhe babait njihet si atësi. Statusi familjar i fëmijës së lindur në martesë mund të ndryshohet nëse kundërshtohet amësia ose atësia, kështu që fëmija do të llogaritet si jashtëmartesor. Pra, status të fëmijës martesor do të ketë fëmija nëse në mënyrë kumulative plotësohen këto tri kushte: 1) të ketë lindur ose të jetë ngjizur gjatë kohëzgjatjes së martesës; 2) nëna të jetë e njohur (të jetë i lindur nga gruaja e cila është në bashkësi martesore në momentin e lindjes së tij ose ka qenë në bashkësi martesore në periudhën e ngjizjes së tij); 3) t'i dihet atësia (bashkëshorti i nënës konsiderohet baba i fëmijës, i cili ka lindur gjatë martesës apo ka lindur brenda 300 ditësh pas pushimit të martesës). Instituti i amësisë dhe atësisë janë të lidhura ngushtë me marrëdhëniet prindërore si dhe me momentin kur ato fillojnë. Është me rëndësi të veçohen parimet në të cilat bazohen këto dy institute, edhe atë: parimi i respektimit të interesit më të lartë të fëmijës, i cili mbron të drejtën e fëmijës për të pasur informacione rreth origjinës së tij gjenetike; parimi i barazisë midis fëmijëve legjitim (të lindur në martesë) dhe fëmijëve jolegitim (fëmijët e lindur jashtë martesës); parimi i vullnetit të lirë të personit për të zhvilluar procedurën për vërtetimin e amësisë ose atësisë; e drejta e pavarur fëmijës për të kërkuar vërtetimin/ kundërshtimin e amësisë ose atësisë.

”

**Институцијата
мајчинство и
татковство се
тесно поврзани
со родителски-
те односи и мо-
ментот кога тие
започнуваат.**

Заштитата на идентитетот на детето, вклучувајќи и генетскиот, е загарантирана со Конвенцијата на ОН за правата на детето, па дури и семејното законодавство на РСМ создал правни механизми за докажување/оспорување на мајчинството/татковството на детето, кои помагаат да се надминат ситуациите на сомнеж за генетското потекло на детето родено во брак или вонбрачно. Исто така, Конвенцијата за правата на детето го става семејниот пол во рамките на правата: правото на детето да ги знае и да биде згрижен од неговите родители „во границите на можностите“ (член 7), како и правото на детето да го чува својот идентитет, вклучително и семејните врски признати со закон, без незаконско мешање (член 8).

Прашањето за идентитетот на посвоените деца и децата родени преку кој било од методите на вештачка репродукција и понатаму останува отворена правна патека. Генетскиот идентитет на детето во овие случаи се доведува во прашање бидејќи неговиот биолошки статус не се совпаѓа со

Мбројта е идентитетот на детето, вклучувајќи и генетскиот, е загарантирана со Конвенцијата на ОН за правата на детето, па дури и семејното законодавство на РСМ создал правни механизми за докажување/оспорување на мајчинството/татковството на детето, кои помагаат да се надминат ситуациите на сомнеж за генетското потекло на детето родено во брак или вонбрачно. Исто така, Конвенцијата за правата на детето го става семејниот пол во рамките на правата: правото на детето да ги знае и да биде згрижен од неговите родители „во границите на можностите“ (член 7), како и правото на детето да го чува својот идентитет, вклучително и семејните врски признати со закон, без незаконско мешање (член 8).

”

Instituti i amësisë dhe atësisë janë të lidhura ngushtë me marrëdhëniet prindërore si dhe me momentin kur ato fillojnë.

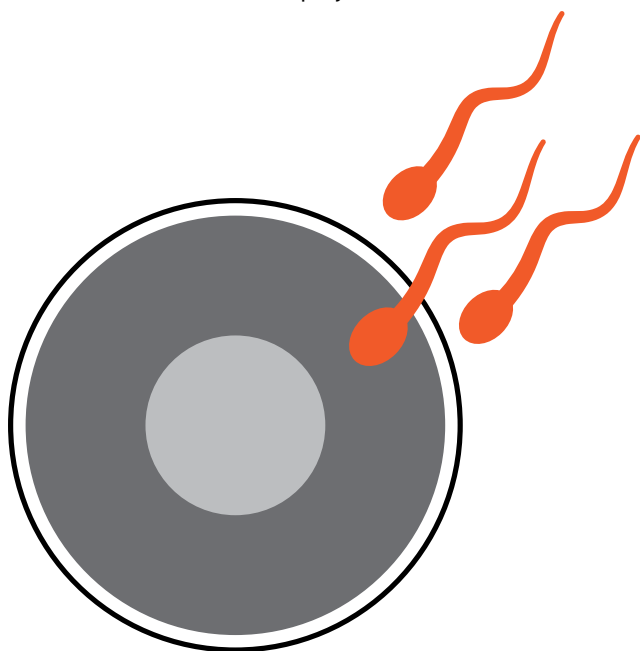
„Иако, биомедицинското законодавство на РСМ ги регулира речиси сите методи на вештачко оплодување, но она што е важно во оваа репродуктивна „авантура“ е тоа што го напушта најважниот елемент на личниот идентитет.

правниот статус, па детето не е генетски поврзано со неговите законски родители. Во однос на ова прашање, Законот за семејство е многу дециден и забранува потврдување на татковство/мајчинство кога детето е зачнато со вештачко оплодување како и потврдување/оспорување на мајчинството/татковство во случај кога родителскиот однос е воспоставен со посвојување (член 62, 63 и 75).

Поврзано со ова право на детето, би сакал да го нагласам биомедицинското законодавство кое е малку полиберално дозволувајќи на детето родено преку оплодување со герминативни клетки или донирани ембриони (алогено оплодување), на возраст од 18 години и способно да суди, доколку има разумни медицински причини и со претходна дозвола од Државната комисија, да побара увид во здравствената состојба на донаторот или донаторите во Државниот регистар на асистираното биомедицинско оплодување. Овластеното лице кој го води Државен регистар е должен откако ќе го провери барањето и ќе потврди дека се работи за горенаведеното дете, треба да овозможи увид само во податоците за здравствената состојба на донаторите, без да ги открие нивните лични податоци. Значи, во овој случај, детето не може да дознае за идентитетот на донаторот, туку може да добие само информации за неговото здравје.

тë drejtën e fëmijës për të ruajtur identitetin e tij, duke përfshirë lidhjet familjare të njohura nga ligji, pa ndërhyrje të paligjshme (neni 8). Vazhdon të mbetet shteg i hapur ligjor çështja e identitetit të fëmijëve të adoptuar dhe fëmijëve të lindur përmes ndonjëres nga metodat e reproduktimit artificial. Identiteti gjenetik i fëmijës në këto raste vëhet në pikëpyetje për shkak se statusi biologjik i tij nuk përputhet me statusin ligjor, pra fëmija nuk është i lidhur gjenetikisht me prindërit e tij juridik. Lidhur për këtë çështje, Ligji për Familjen është shumë decid dhe ndalon vërtetimin e atësisë/amësisë kur fëmija është ngjizur përmes fekondimit artificial si dhe vërtetimin/kundërshtimin e amësisë/atësisë në rastin kur marrëdhënja prindërore është themeluar me adoptim (neni 62,63 dhe 75). Ndërlidhur me këtë të drejtë të fëmijës, dua të vë theksin tek legjislacioni biomjekësor i cili është pak më liberal duke ia lejuar fëmijës së lindur me anë të fekondimit me qeliza gjinore ose embrione të dhuruara (fekondimi alogjenik), të moshës 18 vjeçare dhe i aftë për të gjykuar, nëse ekzistojnë shkaqe të arsyeshme mjekësore dhe me leje paraprake nga Komisioni Shtetëror, të kërkojë këqyrje në të dhënat për gjendjen shëndetësore të donatorit ose donatorëve në Regjistrin Shtetëror për fekondim të asistuar biomjekësor. Personi i autorizuar që e mban Regjistrin Shtetëror, është i obliguar që pas kontrollit të kërkesës dhe konfirmimit, se bëhet fjalë për fëmijën e lartpërmendur, duhet të mundësojë këqyrjen vetëm në të dhënat për gjendjen shëndetësore të donatorëve, pa i zbuluar të dhënat personale të tyre. Pra, në këtë rast fëmija nuk mund të mësojë për identitetin e donatorit por vetëm mund të merr informata për shëndetin e tij.

Si anëtarë aktiv të kësaj shoqërie e bashkëjetojmë periudhën e zhvillimit të hovshëm të shkencës e cila na sfidon me inovacionet e përditshme në teknologji. Në hap me këtë progres vlerat njerëzore dhe ato natyrore kanë filluar të marrin formë artificiale duke u bërë kështu pjesë edhe reproduktimi i vet njeriut. Në vijë të njëjtë narative jemi edhe kur diskutojmë për shumë progrese në shkencën biomjekësore dhe atë familjare, përfshirë këtu edhe format e reja të reproduktimit që dallojnë nga një proces natyror i ngjizjes së fëmijës. Një nga qëllimet bazike të martesës është reproduktimi, përmes të cilit proces rigjenerohet shoqëria dhe kështu ndihmohet në vazhdimësinë e

Како активни членови на ова општество го соживееме периодот на брзиот развој на науката која нè предизвикува со секојдневните иновации во технологијата. Во чекор со овој напредок хуманите и природните вредности почнуваат да добиваат вештачка форма исто така човечката репродукција. Во чекор со овој напредок, човечките и природните вредности почнаа да добиваат вештачка форма, со што стануваат дел од репродукцијата на самиот човек. На иста наративна линија сме кога разговараме за многу достигнувања во биомедицинската и семејната наука, вклучувајќи ги и новите форми на репродукција кои се разликуваат од природниот процес на зачнување на детето. Една од основните цели на бракот е репродукцијата, преку кој процес општеството се обновува и на тој начин се помага во продолжувањето на човечкиот раса. Затоа, секогаш кога процесот на зачнување на детето и породување не може да се направи природно, биотехнологијата овозможила помош преку вештачки методи. Во моите презентации, постојано ги поздравувам и ги подржав процесите кои помагаат на поединецот/парот да се репродуцира, но до границата каде што нема да биде повредено интересот на најкревкото суштество – детето. Во овој дел, мора да ја претставам шемата на приоритети на Хари Франкфурт, кој прави изразена разлика помеѓу желбите, потребите и себичноста во процесот на репродукција. Желбите се на елементарно ниво и како резултат на ова ниво тие се со помал интензитет и притисок да се реализираат. Потребите имаат поголем приоритет од желбите затоа што имаат поголема итност да се исполнат, иако секоја потреба доаѓа од претходна желба.

Франкфурт ја елаборира посебната врска помеѓу родителот и детето како безусловна љубов од пред раѓањето (пред да знаете кон кого е насочена таа љубов). Тој анализира дека не се сите потреби на исто ниво на важност и приоритети во хиерархијата помеѓу желбите, потребите и барањата, туку напротив дури и во втората категорија некои потреби имаат поголем приоритет да се реализираат. Франкфурт истакнува дека неисполнувањето на итна и мокна потреба предизвикува стрес, депресија и во ситуации на стерилитет,

racës njerëzore. Andaj, gjithnjë, kur procesi i ngjizjes dhe lindjes së fëmijës nuk mund të bëhet në mënyrë natyrore, bioteknologjia ka mundësuar asistimin përmes metodave artificiale. Në paraqitjet e mia në vazhdimësi i kam përshëndetur dhe përmbajtur proceset të cilat ndihmojnë një individ/çiftit të reprodutohen, mirëpo deri në kufirin ku nuk do të çenoheshte interesi i qenies më të brishtë - fëmijës. Në këtë pjesë e kam të patjetërsueshme të paraqes skemën e prioriteteve të Harry Frankfurt i cili bën dallimet e theksuara midis dëshirës, nevojës dhe egoizmit në procesin e reprodutimit. Dëshirat janë në nivelin elementar dhe si rezultat i këtij niveli ata janë me një intensitet dhe presion më të ulët për t'i realizuar ato. Nevojat kanë një përparësi më të madhe sesa dëshirat për arsye se ato kanë një urgjencë më të madhe për tu përmbushur, edhe pse çdo nevojë vjen nga një dëshirë paraprake. Frankfurt elaboron lidhjen e veçantë midis prindit dhe fëmijës si dashuri të pakushtëzuar që para lindjes (para se të dini se ndaj kujt është drejtuar ajo dashuri). Ai analizon se jo të gjitha nevojat janë në të njëjtën shkallë të rëndësisë dhe prioriteteve në hierarkinë midis dëshirave, nevojave dhe kërkesave, por përkundrazi edhe brenda kategorisë

”

Edhe pse, legjislacioni biomjekësor i RMV-së rregullon gati të gjitha metodat e fekondimit artificial, por ajo çka është më e rëndësishme në këtë

Една од основните цели на бракот е репродукцијата, преку кој процес општеството се обновува и на тој начин се помага во продолжувањето на човечкиот раса.

трагедија во животот на една личност. Разбирањето на желбата за едно дете како услов за исполнување на позитивното право да се стане родител значи обезбедување на функционален и технички капацитет за оној што може да го оствари тоа право. Остварувањето на правото на раѓање деца од аспект на индивидуалниот домен меѓу партнерите, социјалниот контекст и неговата обврска да го обезбеди ова право се поттикнува со презентацијата на новите репродуктивни технологии (Дејан Мицковиќ, Ангел Ристов и Елена Игновска). Сепак, не треба да се заборави дека кога среќата на парот/поединецот е условена од неотуѓивото исполнување на желбата да се стане родител, тогаш таа желба може да добие опсесивен карактер. А неконтролираната опсесија нè наведува да ја надминеме секоја граница само за да ја реализираме себичноста да се биде родител без да се води сметка за потомците и во случај на алогена репродукција тоа дете е само една исполнета желба. Себичноста е уште поизразена, кога овие родители ќе се осмелат да ја скријат вистината од детето за своето зачнување, негирајќи го по секоја цена познавањето на генетскиот донатор.

Затоа, кога станува збор за правата на посвоените деца како и на оние зачнати преку биомедицинско асистирано оплодување, прашањето на кое се уште не и е даден конкретен одговор е дали се почитува или нарушува принципот на најдобар интерес на детето роден преку овие методи? Покрај правото на детето да го знае неговото потекло, се поставува и прашањето за анонимност на донаторот. Конфликтот меѓу овие две права секогаш отвора дискусии на полето на усогласување на законите.

Иако, биомедицинското законодавство на РСМ ги регулира речиси сите методи на вештачко оплодување, но она што е поважно во оваа репродуктивна „авантура“ е тоа што го нарушува најважниот елемент на личниот идентитет. Значи едно е сигурно, нашите институции многу брзо ќе се соочат со проблеми од ваква природа без да имаат механизам за балансирање на овие две права: правото на детето да го знае генетското потекло и

së dytë disa nevoja gëzojnë prioritet më të madh për tu plotësuar. Frankfurt thekson se mosplotësimi i një nevojë urgjente dhe të fuqishme shkakton stres, depresion dhe në situatat e sterilitetit, tragjedi në jetën e një personi. Të kuptuarit e dëshirës për një fëmijë si një kërkesë për të përmbushur të drejtën pozitive për tu bërë prind do të thotë sigurim i një kapaciteti funksional dhe teknik për atë që mund të realizojë atë të drejtë. Realizimi i të drejtës për të pasur fëmijë nga aspekti i domenit individual midis partnerëve, konteksti shoqëror dhe detyrimit të tij për të siguruar këtë të drejtë inkurajohet me paraqitjen e teknologjive të reja reprodutive

(Dejan Micković, Angel Ristov dhe Elena Ignovska). Megjithatë, nuk duhet harruar se kur lumturia e çiftit/individit kushtëzohet nga përmbushja e patjetërsueshme e dëshirës për tu bërë prind, atëherë ajo dëshirë mund të merr karakter obsesiv. Dhe obsesion i pakontrolluar, na shpie në tejkalimin e çdo kufiri vetëm për të realizuar egoizmin e të qenit prind duke mos mbajtur llogari për pasardhësin e që në rast të reproduktimit alogjenik ai fëmijë është vetëm një dëshirë e realizuar. Egoizmi është edhe më i theksuar, kur këta prindër marrin guximin që fëmijës t'ia fshehin të vërtetën mbi ngjizjen e tij duke ja mohuar me çdo kusht njohjen e donatorit gjenetik.

Andaj, kur bëhet fjalë për të drejtat e fëmijëve të adoptuar si dhe atyre të ngjizur përmes fekondimit të asistuar biomjekësor, pyetjes të cilës nuk i është dhënë ende një përgjigje konkrete, është se a respektohet apo çënohet parimi i interesit më të lartë të fëmijës së lindur përmes këtyre metodave? Përveç të drejtës së fëmijës për njohjen e prejardhjes së tij, shtrohet edhe çështja e anonimitet të donatorit. Përplasja mes këtyre dy të drejtave gjithmonë hap diskutime edhe në fushën e harmonizimit të ligjeve.

Edhe pse, legjislacioni biomjekësor i RMV-së rregullon gati të gjitha metodat e fekondimit artificial, por ajo çka është më e rëndësishme në këtë 'aventurë' reproduktive është se çënon elementin më të rëndësishëm të identitetit personal. Andaj një gjë është e sigurtë, institucionet tona shumë shpejtë do të përballen me problemet e kësaj natyre duke mos pasur mekanizëm se si të balancojnë këto dy të drejta: të drejtën e fëmijës për njohjen e prejardhjes gjenetike dhe të drejtën e anonimitetit të donatorit. Kjo për arsye se në RMV ende nuk ka debate të hapura mbi interventimet ligjore për të rregulluar problemet që do të paraqiten lidhur me identitetin gjenetik. Vendosija e parimit të njohjes së prejardhjes gjenetike duhet të mbështetet në interesat mjekësore dhe psikologjike të fëmijës si dhe interesin për të vendosur lidhjet me të afërmit e gjinisë së gjakut. Këtu gjithësesi, duhet diferencuar të drejtën për të njohur prindin gjenetik me të drejtën për të krijuar një marrëdhënie prindërore, e cila gjithnjë mvaret nga të dy palët.

правото на анонимност на донаторот. Тоа е од причина што во РСМ сè уште нема отворени дебати за правни интервенции за да се поправат проблемите што ќе се појават во врска со генетскиот идентитет. Воспоставувањето на принципот на препознавање на генетското потекло треба да се заснова на медицинските и психолошките интереси на детето, како и на интересот за воспоставување врски со крвни сродници. Овде, сепак, треба да се разликува правото на познавање на генетскиот родител со правото на создавање родителски однос, кој секогаш зависи од двете страни.

”

Një nga qëllimet bazike të martesës është reproduktimi, përmes të cilit proces rigjenerohet shoqëria dhe kështu ndihmohet në vazhdimësinë e racës njerëzore.

И за крај, не смееме да забораваме дека нашето општество традиционално со многу љубомора ја криел вистината за биолошките родители во ситуациите на посвојување дете па не би имале проблем да го направат истото во случаи на зачнување на детето со донирани генетски материјали, кои во моментот имаат правна и институционална поддршка. Чувањето на тајни помеѓу родителите и децата и откривањето на истите од извор од втора рака, може само да ги продлабочи лагите и недовербата во меѓусебните семејни односи. Вистината за семејството од кое потекнува кога и да ќе се открие, особено во ова време на технологија каде пристапот до информации е многу лесен. Затоа, на сите деца, без разлика на начинот на кој се зачнати, околностите во кои се родени или формата на врската со нивните законски родители, треба да и се овозможи да добијат податоци за нивната генетика. Чинот на асистираното оплодување треба да донесе перспектива за правата на децата и да го промовира нивниот најдобар интерес пред интересите и желбите на донаторите и родителите. ■

Dhe për në fund, nuk duhet haruar se shoqëria jonë tradicionalisht me shumë xhelozji ka fshehur të vërtetën mbi prindërit biologjikë në situatat e adoptimit të fëmijës ose marrjes së fëmijës “bir në shpirt” andaj nuk e ka problem të njëjtën ta bëj edhe në rastet e ngjizjes së fëmijës me materialet gjenetike të donuara, e që aktualisht kanë edhe mbështetjen ligjore dhe institucionale. Ruajtja e sekreteve midis prindërve dhe fëmijëve dhe zbulimi i të njëjtave nga burimet e dorës së dytë, vetëm mund të thellojnë gënjeshttrat dhe mosbesueshmërinë në raportet reciproke familjare. E vërtata mbi familjen e origjinës kurdoqë të jetë zbulohet, veçanërisht në këtë kohë teknologjike ku qasja deri tek informatat është shumë e lehtë. Andaj, të gjithë fëmijëve, pavarësisht mënyrës së ngjizjes së tyre, rrethanat në të cilat ata kanë lindur ose formën e marrëdhënies me prindërit e tyre juridik, duhet të ju mundësohet marrja e të dhënave rreth gjenetikës së tyre. Akti i fekondimit të asistuar duhet të sjell perspektivë ndaj të drejtave të fëmijëve dhe të promovoj interesin e tij më të mirë para interesave dhe dëshirave të donatorëve dhe prindërve. ■

Роберт Ф. Малиган, Професор по економија на Универзитетот во Западна Каролина
Robert F. Mulligan, Profesor i Ekonomiksit, Universiteti i Western Carolina

Трговските размени во економијата

Идејата за трговските размени е еден од најосновните принципи во економијата, тоа дека за да имате повеќе од нешто, мора да се согласите да имате помалку од нешто друго. Овој принцип нè дисциплинира да ги користиме ресурсите ефикасно и без загуби, а исто така нè прави внимателни кон новите ресурси кои можат да ги исполнат нашите желби. На микроекономско ниво, секој од нас е специјализиран за производство на стоки и услуги за кои најмалку треба да се откажеме; односно за кои сме најмали производители на опортунитетни трошоци. Ние тргуваме со стоки кои се поевтини за да ги набавиме за да добиеме стоки што би барале поголем напор, трошоци или ресурси за самите да ги произведеме. Нашите трговски партнери се откажуваат од работите што ги чинат помалку да ги произведат за да добијат работи што би ги чинело повеќе, но што ние сме ги произвеле поефикасно и пониска цена. Во споредба со производството на сè сами, ние не само што добиваме повеќе стоки по пониска цена преку тргување со други, туку исто така ни дава пристап до поширок спектар на стоки и услуги отколку што би можеле сами да произведеме.

Трговијата создава повисок животен стандард бидејќи како резултат на тоа секој човек е специјализиран за стоки што може да ги произведе најдобро и со најниска

Shkëmbimet tregtare në ekonomi

Идеја е shkëmbimeve tregtare është një nga parimet më bazë në ekonomi, që për të pasur më shumë nga diçka, duhet të pranosh të kesh më pak nga diçka tjetër. Ky parim na disiplinon që t'i përdorim burimet me efektshmëri dhe pa humbje, si edhe na bën vigjilentë ndaj burimeve të reja që mund të na plotësojnë dëshirat. Në nivelin mikroekonomik, secili prej nesh specializohet në prodhimin e mallrave dhe shërbimeve për të cilat duhet të heqim dorë më pak; pra, për të cilën ne jemi prodhuesit më të vegjël të kostos oportune. Ne tregtojmë mallra që janë më të lira për t'u siguruar për ne për të marrë gjëra që do të kërkonin më shumë përpjekje, kosto ose burime për t'i prodhuar vetë. Partnerët tanë tregtarë heqin dorë nga gjërat që u kushtojnë më pak për të prodhuar për të përftuar gjëra që do t'u kushtonin më shumë, por që ne i kemi prodhuar në mënyrë më të efektshme dhe me kosto më të ulët. Krahasuar me prodhimin e çdo gjëje vetë, ne jo vetëm që marrim më shumë mallra me kosto më të ulët duke tregtuar me të tjerët, por gjithashtu kjo na jep mundësinë e përdorimit të një shumëllojshmërie më të gjerë mallrash dhe shërbimesh sesa mund të prodhonim vetë.

Tregtia krijon një standard më të lartë jetese, sepse si rezultat i saj çdo person specializohet në mallrat që mund të

Идејата за трговските размени е еден од најосновните принципи во економијата, тоа дека за да имате повеќе од нешто, мора да се согласите да имате помалку од нешто друго. Овој принцип нè дисциплинира да ги користиме ресурсите ефикасно и без загуби, а исто така нè прави внимателни кон новите ресурси кои можат да ги исполнат нашите желби.

Ideja e shkëmbimeve tregtare është një nga parimet më bazë në ekonomi, që për të pasur më shumë nga diçka, duhet të pranosh të kesh më pak nga diçka tjetër. Ky parim na disiplinon që t'i përdorim burimet me efektshmëri dhe pa humbje, si edhe na bën vigjilentë ndaj burimeve të reja që mund të na plotësojnë dëshirat.

”
 Ние се специјализираме во производство на она што ни е најлесно да го произведеме; односно, што и да ни е најевтино да го произведеме; односно се што можеме да произведеме подобио од другите.

опортунитетен трошок - односно, бара секој од нас да жртвува што е можно помалку и да користи што е можно помалку ресурси.

На макроекономско ниво, трговската размена одредува што произведува земјата за меѓународна трговија. Природата на трговијата објаснува зошто увезуваме стоки што може да се произведуваат поевтино и поефикасно во други земји и извезуваме стоки што може да се произведуваат поевтино и поефикасно овде. Адам Смит беше меѓу првите во долгата низа економисти кои расправаа во корист на трговијата меѓу нациите. Како што тој увиде, трговијата меѓу Англија и Франција имаше ист корисен ефект врз животниот стандард во двете земји, како контраст помеѓу изолираните селани кои се обиделе да извлечат мизерна егзистенција со производство на сè што самите консумираше, во споредба со пообилната и разновидна исхрана што можеа да ја постигнат истите селани само со специјализирање за одгледување различни култури и меѓусебно тргување. Како што кажа Смит, меѓународната трговија го проширува „обемот на пазарот“, или кажано поинаку, „поделбата на трудот е ограничена од обемот на пазарот. Тоа е затоа што преку размена секој човек може да се специјализира на својот труд и пак да има

prodhojë më mirë dhe me koston më të ulët të mundësive — domethënë, kërkon që secili prej nesh të sakrifkohet sa më pak dhe të përdorë sa më pak burime.

Në nivelin makroekonomik, shkëmbimet tregtare përcaktojnë se çfarë prodhon një vend për tregtinë ndërkombëtare. Natyra e shkëmbimeve shpjegon se pse importojmë mallra që mund të prodhohen më lirë dhe me më shumë efektshmëri në vende të tjera dhe eksportojmë mallra që mund të prodhohen më lirë dhe me më shumë efektshmëri këtu. Adam Smith ishte ndër të parët në një seri të gjatë ekonomistësh që argumentuan në favor të tregtisë midis kombeve. Siç e pa ai, tregtia e Anglisë me Francën pati të njëjtin ndikim të dobishëm në standardet e jetesës në të dyja vendet, si kontrasti midis fshatarëve të izoluar që përpiqeshin të siguronin një mbijetesë të mjerueshme duke prodhuar vetë gjithçka që ata konsumonin, krahasuar me dietën më të bollshme dhe të shumëllojshme që të njëjtët fshatarë mund të arrinin vetëm duke specializuar në rritjen e kulturave të ndryshme dhe tregtinë me njëri-tjetrin. Siç u shpreh Smith, tregtia ndërkombëtare zgjeron "shtrirjen e tregut," ose e thënë më qartë, "ndarja e punës është e kufizuar nga shtrirja e tregut. Kjo sepse nëpërmjet shkëmbimit çdo person mund të

”
 Ne specializohemi në prodhimin e çfarëdo gjëje që është më e lehtë për ne për të prodhuar; pra, çfarëdo që të jetë më e lirë për ne për të prodhuar; pra, çfarëdo që ne mund ta prodhojmë më mirë se të tjerët.

можност за користење на широк спектар на стоки и услуги”.

Ние се специјализираме во производство на она што ни е најлесно да го произведеме; односно, што и да ни е најевтино да го произведеме; односно се што можеме да произведеме подобро од другите. Го користиме вишокот на производство, износот што ги надминува нашите потреби, за да го размениме со другите она што тие го произвеле поефикасно отколку што можеме ние. Овој принцип на трговска специјализација или компаративна предност поеднакво добро се применува и во трговијата меѓу поединци и во трговијата меѓу земјите. Компаративната предност објаснува зошто луѓето се специјализирани за производство на одредени производи на микроекономско ниво и зошто земјите извезуваат одредени стоки на макроекономско ниво.

Роџер Гарисон ги илустрира макроекономските компромиси со претпоставка за свет со две добри работи каде што двете стоки се стоки за широка потрошувачка, кои директно ги задоволуваат желбите на луѓето и производни добра, исто така наречени капитални или инвестициски добра. Производните добра ги задоволуваат желбите на луѓето само индиректно, со текот на времето и само потенцијално. Производните добра вклучуваат алатки, фабрики и опрема што делумно се користат за производство на стоки за широка потрошувачка. Вообичаено, за да се илустрираат трговските размени, воведните учебници претераат се поедноставуваат со претпоставка за две стоки како што се оружје и путер, но поделбата на производството на две широки категории на стоки за производители и за широка потрошувачка всушност опфаќа сè што се произведува во реалниот свет. Добрите за широка потрошувачка можат веднаш да ги задоволат желбите, но производните добра ги задоволуваат само со задоцнување и подложни на одредена несигурност. Тоа значи дека на индивидуално ниво, мешавината на добрата за широка потрошувачка и производителни добра се определува од подготвеноста на поединците да чекаат за да ги задоволат нивните желби, количина позната како временско претпочитање, вообичаено изразена како каматна стапка. Луѓето со поголемо временско претпочитање не сакаат да чекаат да ги задоволат своите желби и бараат

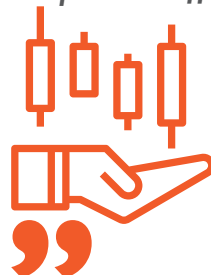
specializohet në punën e tij dhe sërish të ketë ende mundësinë e përdorimit të një game të gjerë mallrash dhe shërbimesh.”

Ne specializohemi në prodhimin e çfarëdo gjëje që është më e lehtë për ne për të prodhuar; pra, çfarëdo që të jetë më e lirë për ne për të prodhuar; pra, çfarëdo që ne mund ta prodhojmë më mirë se të tjerët. Ne e përdorim tepricën e prodhimit, sasinë që tejkalon nevojat tona, për të shkëmbyer me të tjerët ato që ata i kanë prodhuar në mënyrë më të efektshme se ç’mund ta bënim ne. Ky parim i specializimit në tregti ose avantazh krahasues zbatohet po aq mirë si për tregtinë midis individëve ashtu edhe për tregtinë midis vendeve. Avantazhi krahasues shpjegon pse njerëzit specializohen në prodhimin e disa produkteve në nivelin mikroekonomik dhe pse vendet eksportojnë disa mallra në nivelin makroekonomik.

Roger Garrison ilustron shkëmbimet makroekonomike duke supozuar një botë me dy mallra ku të dy mallrat janë mallra konsumi, të cilat plotësojnë dëshirat e njerëzve drejtpërdrejt dhe mallra prodhuese, të quajtura gjithashtu mallra kapitali apo investuese. Mallrat prodhuese vetëm plotësojnë dëshirat e njerëzve në mënyrë të tërthortë, me kalimin e kohës, dhe vetëm potencialisht. Mallrat prodhuese përfshijnë mjete, fabrika dhe pajisje që përdoren pjesërisht për të prodhuar mallra konsumi. Normalisht, për të ilustruar shkëmbimet, tekstet prezantuese e thjeshtojnë së tepërmi duke supozuar dy mallra si armët dhe gjalp, por ndarja e prodhimit në dy kategoritë e gjera të mallrave prodhuese dhe të konsumit përfshin në fakt çdo gjë që prodhohet në botën reale. Mallrat e konsumit mund t’i plotësojnë dëshirat menjëherë, por mallrat prodhuese i plotësojnë ato vetëm me vonesë dhe me një pasiguri. Kjo do të thotë se në nivel individual, përzierja e mallrave të konsumit dhe atyre prodhuese përcaktohet nga gatishmëria e individëve për të prituri për të plotësuar dëshirat e tyre, një sasi e njohur si preferenca kohore, normalisht e shprehur si një normë interesi. Njerëzit me preferencë shumë të lartë kohore nuk duan të presin që të plotësojnë dëshirat e tyre dhe kërkojnë një kthim të lartë për ta shtyrë afatin e konsumit duke kursyer një

На макроекономско ниво, трговската размена одредува што произведува земјата за меѓународна трговија. Природата на трговијата објаснува зошто увезуваме стоки што може да се произведуваат поетивно и поефикасно во други земји и извезуваме стоки што може да се произведуваат поетивно и поефикасно овде.

Në nivelin makroekonomik, shkëmbimet tregtare përcaktojnë se çfarë prodhon një vend për tregtinë ndërkombëtare. Natyra e shkëmbimeve shpjegon se pse importojmë mallra që mund të prodhohen më lirë dhe me më shumë efektshmëri në vende të tjera dhe eksportojmë mallra që mund të prodhohen më lirë dhe me më shumë efektshmëri këtu.

Меѓутоа, технолошкиот напредок, исто така, ги прави производните процеси покомплексни, одземаат многу време и зависни од патеката - и во таа смисла помалку флексибилни.

висок поврат за да ја одложат потрошувачката со заштеда на дел од нивниот приход. Луѓето со пониско временско претпочитање трошат помалку и штедат повеќе.

Од макроекономска перспектива, стоките за широка потрошувачка се трошат релативно брзо, така што тие мора да се произведуваат на континуирана основа. Производните стоки траат подолго, но се истрошуваат со текот на времето - со други зборови, тие амортизираат. Овој тековен процес на физичка амортизација значи дека бизнисите мора да купуваат различни производи за производство само за да го одржат производството на сегашното ниво. Трошењето исклучиво на стоки за широка потрошувачка би го максимизирало задоволувањето на желбите на краток рок, но не е одржливо, бидејќи амортизацијата на крајот би резултирала со истрошеност на сите производни стоки - алати, опрема и фабрики. Така, обидот да уживате премногу денес води до тоа да имате премалку во иднина.

Комбинацијата на потрошувачки и производни добра што луѓето ги избираат го одредува идниот економски раст на земјата. Економијата може да функционира - работејќи во стабилна состојба - ако луѓето изберат комбинација од потрошувачки и производствени стоки што овозможува замена на постоечките производни стоки исто толку брзо колку што се истрошуваат. Ако нивниот избор е искривен кон стоки за широка потрошувачка, економијата се намалува. Ако е свртена кон производните производи, економијата расте, и колку е попристрасна кон производните добра, толку е побрз растот.

Кога економистите зборуваат за макроекономски трговски размени, тие генерално претпоставуваат дека комбинациите на потрошувачки и производствени добра се оптимални. Тоа значи дека она што е навистина важно не е количината на стоки за широка потрошувачка, туку и дека составот на средството за миене на устата наспроти супата од конзерва наспроти дезодоранс итн., е токму она што му дава на секој потрошувач најголемото задоволство од неговите желби. За производните стоки, исто така, не е важно само вкупниот број, туку составот што е најсоодветен за производство на прецизен состав на стоки за широка потрошувачка што потрошувачите

пјесë të të ardhurave të tyre. Njerëzit me preferencë më të ulët kohore konsumojnë më pak dhe kursejnë më shumë.

Nga një këndvështrim makroekonomik, mallrat e konsumit përdoren relativisht shpejt, kështu që ato duhet të prodhohen vazhdimisht. Mallrat prodhuese zgjasin më shumë, por konsumohen me kalimin e kohës, me fjalë të tjera, ato zhvlerësohen. Ky proces i vazhdueshëm i zhvlerësimit fizik do të thotë se bizneset duhet të blejnë mallra të ndryshme prodhuese thjesht për të mbajtur prodhimin në nivelet aktuale. Shpenzimi vetëm për mallrat e konsumit do të maksimizonte plotësimin e dëshirave në planin afat shkurtër, por nuk është i qëndrueshëm, sepse në fund zhvlerësimi do të rezultonte në konsumimin e të gjitha mallrave prodhuese — veglave, pajisjeve dhe fabrikave. Prandaj, të përpiqesh të shijosh së tepërmi sot çon në pak gjëra në të ardhmen.

Kombinimi i mallrave të konsumit dhe mallrave prodhuese që njerëzit zgjedhin përcakton rritjen ekonomike të ardhshme të një vendi. Ekonomia mund të funksionojë në një gjendje të qëndrueshme, nëse njerëzit zgjedhin një kombinim të mallrave të konsumit dhe prodhuese që lejon zëvendësimin e mallrave ekzistuese prodhuese po aq shpejt sa ato të konsumohen. Nëse zgjedhja e tyre shkon drejt mallrave të konsumit, ekonomia tkurret. Nëse është e drejtuar drejt mallrave prodhuese, ekonomia rritet dhe sa më e prirur të jetë ndaj mallrave prodhuese, aq më e shpejtë është rritja.

Kur ekonomistët flasin për shkëmbimet makroekonomike, ata përgjithësisht supozojnë se kombinimet e mallrave të konsumit dhe prodhuese janë optimale. Kjo do të thotë se ajo që ka vërtet rëndësi nuk është vetëm sasia e mallrave të konsumit, por gjithashtu se përbërja e pastës së dhëmbëve krahasuar me supën e konservuar krahasuar me deodorantin etj., është pikërisht ajo që i jep çdo konsumatori plotësimin më të madh të dëshirave të tij. Për mallrat prodhuese, nuk është vetëm totali që ka rëndësi, por edhe përbërja që është më e përshtatshme për të prodhuar përbërjen e saktë të mallrave të konsumit që konsumatorët më së shumti dëshirojnë. Duke qenë se

најмногу го посакуваат. Бидејќи потрошувачот сака промена со текот на времето, има и корист од изборот на флексибилни производни производи што може да се користат за производство на различни аутпути како што се менуваат преференциите.

Досега, претпоставувавме дека популацијата и состојбата на технологијата се фиксни. Бидејќи технологијата напредува со текот на времето, тоа го менува начинот на кој се произведува аутпутот, како и видовите на производи кои најмногу ги посакуваат потрошувачите. Технолошкиот напредок ги прави производите на производителите се повеќе разновидни, продуктивни, флексибилни и заменливи.

Меѓутоа, технолошкиот напредок, исто така, ги прави производните процеси покомплексни, одземаат многу време и зависни од патеката - и во таа смисла помалку флексибилни. Како што расте населението, потребно е повеќе производство само за да се одржи постојан животен стандард, но и повеќе работна сила станува достапна за управување со производните стоки. Овие реални компликации ги истакнуваат границите на примената на основната идеја за размени во економијата, но дури и со овие компликации, разбирањето на овој еден основен економски принцип нуди моќни сознанија за изборот на потрошувачите, економскиот раст и меѓународната трговија.

Оваа статија е учтивост на Роберт Ф. Малиган и Американскиот институт за економски истражувања, под меѓународна лиценца Creative Commons Attribution 4.0. ■

конsumatori dëshiron ndryshim me kalimin e kohës, ka gjithashtu një përfitim nga zgjedhja e mallrave prodhuese fleksibël që mund të përdoren për të prodhuar një shumëllojshmëri rendimentesh të ndryshme pasi preferencat ndryshojnë.

Deri tani, ne kemi supozuar se popullsia dhe gjendja e teknologjisë janë të dyja të pandryshueshme. Meqë teknologjia përparon me kalimin e kohës, kjo ndryshon mënyrën e prodhimit si dhe llojet e produkteve më të dëshiruara nga konsumatorët. Përparimi teknologjik i bën mallrat prodhuese gjithnjë e më të shumanshme, produktive, fleksibël dhe të zëvendësueshme.

Megjithatë, përparimi teknologjik gjithashtu i bën proceset e prodhimit më të ndërlikuar, që hanë më shumë kohë dhe janë më të varura nga rruga e ndjekur — dhe në këtë kuptim më pak fleksibël. Me rritjen e popullsisë, nevojitet më shumë prodhim vetëm për të ruajtur një standard të vazhdueshëm jetese, por edhe më shumë punë vihet në dispozicion për të operuar mallrat prodhuese. Këto ndërlikime të jetës reale nxjerrin në pah kufijtë e aplikimit të idesë bazë të shkëmbimeve tregtare në ekonomi, por edhe me këto ndërlikime, kuptimi i këtij parimi bazë ekonomik ofron ide të fuqishme për zgjedhjen e konsumatorit, rritjen ekonomike dhe tregtinë ndërkombëtare.

Ky artikull është kortezi e Robert F. Mulligan dhe Institutit Amerikan për Kërkime Ekonomike, nën licencën ndërkombëtare Creative Commons Attribution 4.0. ■

”

Megjithatë, përparimi teknologjik gjithashtu i bën proceset e prodhimit më të ndërlikuar, që hanë më shumë kohë dhe janë më të varura nga rruga e ndjekur — dhe në këtë kuptim më pak fleksibël.

Химна

од Ayn Rand

Второто објавено дело на Ранд, Химна е новела од нешто повеќе од сто страници, која дури и бавните читатели можат да поминат за неколку часа. Таа го спореди тоа со „прелиминарните скици што уметниците ги цртаат за следните големи платна“. „Го напишав [Химна] додека работев на The Fountainhead“, рече таа. „Има ист дух и цел, иако во сосема поинаква форма.“

Химната гледа во дистописката иднина преку списанието на Еднаквост 7-2521, еден млад човек кој – во авторитарна држава управувана од тотални колективисти – е премногу љубопитен и независен за да остане безбеден таму. Тој е заинтересиран за науката и изумот, но мора да ја скрие својата работа, дури и неговите мисли, од семејната држава. „Грев е да се пишува ова“, известува тој во првите редови на книгата.

Напишана во прво лице, Химна, стилски, е различно од другите дела на Ранд, толку гол во суштина, до тој степен што ги погодува читателите како чиста сила и ги остава во подоцнежн сјај на речиси заслепувачка јасност. Ранд ја опиша книгата како поема. Навистина, е една соба за духот на илуминизмот, кршејќи ги врските на суеверието и авторитаризмот, кои со векови ги држеле луѓето во темнина.

Сепак, исто така е и љубовна приказна која ја воскреснува срцето, илустрирајќи ја моќта на прозата на Ранд, ефикасноста со која предизвикува емоции. Во „Изворот на животот“, Ранд пишува за архитектските цртежи на Хауард Роарк: „Структурите беа остри и едноставни, сè додека некој не ги погледна и не сфати каква работа, каква сложеност на методот, каква тензија на мислата достигнал едноставност“. Истото може да се каже и за Химната.

Превземено од „The Objective Standard“ – <https://theobjectivestandard.com/2021/11/which-ayn-rand-novel-to-read-first/>

Himni

nga Ayn Rand

Веpra e dytë e botuar nga Rand-i, Himni është një novelë prej pak më shumë se njëqind faqesh që edhe lexuesit e ngadaltë mund ta kalojnë brenda pak orësh. Ajo e krahasoi atë me “skicat paraprake që artistët vizatojnë për kanavacat e mëdha të ardhshëm”. “E shkrova [Himnin] ndërsa punoja në The Fountainhead,” tha ajo. “E ka të njëjtin shpirt dhe qëllim, megjithëse në një formë krejt tjetër.”

Himni vështroon një të ardhme distopike përmes revistës së Barazisë 7-2521, një i ri i cili – në një shtet autoritar të drejtuar nga kolektivistë të plotë – është shumë kurioz dhe i pavarur për të qëndruar i sigurt atje. Ai është i interesuar për shkencën dhe shpikjen, por duhet të fshehë punën e tij, madje edhe mendimet e tij, nga shteti i gjithëfuqishëm. “Është mëkat të shkruash këtë”, raporton ai, në rreshtat e parë të librit.

I shkruar në vetën e parë, Himni, stilistikisht, është ndryshe nga veprat e tjera të Rand-it, aq i zhveshur dhe i thelbuar sa që i godet lexuesit si forcë e pastër dhe i lë ata në një shkëlqim të mëvonshëm të qartësisë pothuajse verbuese. Rand e përshkroi librin si një poezi. Në të vërtetë, është një odë për frymën e iluminizmit, duke thyer lidhjet e

bestytneve dhe autoritarizmit që, për shekuj, i mbajtën njerëzit në errësirë.

Megjithatë, është gjithashtu një histori dashurie që ngjall zemrën, duke ilustruar fuqinë e prozës së Rand-it, eфикаsitetin me të cilin ajo ngjall emocione. Në “Burimi i Jetës”, Rand shkruan për vizatimet arkitekture të Howard Roark: “Strukturat ishin të ashpra dhe të thjeshta, derisa dikush i shikonte dhe kuptoi se çfarë pune, çfarë kompleksiteti i metodës, çfarë tensioni i mendimit kishte arritur thjeshtësinë.” E njëjta gjë mund të thuhet për Himnin.

Marrë nga “The Objective Standard” – <https://theobjectivestandard.com/2021/11/which-ayn-rand-novel-to-read-first/>

Ениса Мусаи, Специјалист за миграција за Западен Балкан
Enisa Musai, Specialiste e Migracionit për Ballkanin Perëndimor

Искористување на потенцијалот на дијаспората: Препознавање на влијанието на дознаките во економскиот развој на Западен Балкан

Shfrytëzimi i potencialit të diasporës: Njohja e ndikimit të remitancave në zhvillimin ekonomik të Ballkanit Perëndimor

”

Дознаките, како најчест облик на придонес на дијаспората, имаат значително влијание врз економскиот развој, намалувањето на сиромаштијата и зголемување на благосостојба на Балканот.

Историските случувања на Западен Балкан, кој се состои од Албанија, Босна и Херцеговина, Косово, Црна Гора, Северна Македонија и Србија, влијаеле во масовната емиграција на нејзините граѓани, формирајќи различни групи на дијаспора низ светот, но со истакната застапеност во западноевропските земји. Припадниците на дијаспората, од целиот Балкан, одржуваат силни врски со нивната земја на потекло. Овие врски се изразуваат преку испраќање на дознаките, инвестиции и учество во различни дознаки.

Дознаките, како најчест облик на придонес на дијаспората, имаат значително влијание врз економскиот развој, намалувањето на сиромаштијата и зголемување на благосостојба на Балканот. Во исто време, инвестициите и дознаките од дијаспората овозможуваат зголемување на производните капацитети, отворање на работни места и подобрување на инфраструктурата во земјата. Затоа, важно е суштински да се разбере влијанието што Дознаките го има-

Зhvillimet historike në Ballkanin Perëndimor, i cili përbëhet nga Shqipëria, Bosnja dhe Hercegovina, Kosova, Mali i Zi, Maqedonia e Veriut dhe Serbia, kanë ndikuar në emigrimin masovik të qytetarëve të saj duke formuar kështu grupe të ndryshme të diasporës në mbarë botën, por me përfaqësim të spikatur në vendet e Evropës Perëndimore. Anëtarët e diasporës, të të gjithë Ballkanit, kanë ruajtur lidhje të forta me vendin e tyre të origjinës. Këto lidhje janë shprehur nëpërmjet dërgimit të remitancave, investimeve dhe pjesëmarrjeve në sipërmarrje të ndryshme.

Remitancat, si forma më e shpeshtë e kontributit të diasporës, kanë një ndikim të rëndësishëm në zhvillimin ekonomik, reduktimin e varfërisë dhe rritjen e mirëqenies në Ballkan. Në të njëjtën kohë, investimet dhe sipërmarrjet nga diaspora kanë mundësuar rritjen e kapaciteteve prodhuese, krijimin e vendeve të punës dhe përmirësimin e infrastrukturës në vend. Prandaj, është me rëndësi të kuptohet në

”

Remitancat, si forma më e shpeshtë e kontributit të diasporës, kanë një ndikim të rëndësishëm në zhvillimin ekonomik, reduktimin e varfërisë dhe rritjen e mirëqenies në Ballkan.

Според последните податоци, околу 21% од вкупното население на регионот на Западен Балкан живее надвор од земјата, од кои 87% живеат надвор од регионот, додека останатите живеат во друга земја од Западен Балкан во регионот.

ат врз развојот на балканските земји и да се поттикнат граѓаните, особено младите, за проекти и иницијативи кои ја поддржуваат дијаспората.

ИСТОРИЈАТА НА ДИЈАСПОРАТА: ЗОШТО БАЛКАНЦИТЕ ЕМИГРИРАЛЕ?

Историски гледано, поттикнувачите на емиграцијата од земјите од Западен Балкан биле под влијание на социјалните немири поради процесите на демократска трансформација, маргинализацијата на одредени етнички и религиозни групи, кривите пазари на трудот, дефицитарниот образовен и здравствен сектор, економските тешкотии предизвикани од социјалната нееднаквост, кои резултираа со различни бранови на економска, социјална, политичка и присилна емиграција. Голема улога одиграа и војните меѓу земјите од Западен Балкан. Денес, иселувањето главно се должи на барањето за подобар живот.

Има забележителни промени во нивоата на вештините на мигрантите од 1990-тите до денес. Во почетокот на 1990-те, многу поединци емигрирале во Европа за да работат во нискоквалификувани или интензивни мануални работи како што се градежништвото, земјоделството, услугите за чистење и угостителството. Од 2000-тите до денес, голем број образовани млади луѓе мигрираат од квалификувани професии како што се лекари, медицински сестри, инженери, ИТ специјалисти, наставници, истражувачи и други висококвалификувани работници кои бараат подобри можности, кариера и професионален развој во европските земји.

Според последните податоци, околу 21% од вкупното население на регионот на Западен Балкан живее надвор од земјата, од кои 87% живеат надвор од регионот, додека останатите живеат во друга земја од Западен Балкан во регионот.¹ Највисок процент на имигранти има Босна и Херцеговина.

¹ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges, and Reaping Benefits, by Lisa Andersson Martin Kohrtze, Elma Aga and Martina Ćirić, and Nicola Duell (Paris: OECD Publishing, 2022), available at <https://www.oecd.org/south-east-europe/programme/Labour-Migration-report.pdf>

thelb ndikimi që remitancat kanë në zhvillimin e vendeve të Ballkanit dhe të inkurajohen qytetarët, e sidomos të rinjtë, rreth projekteve dhe iniciativave që e përkrahin diasporën.

HISTORIKU I DASPORËS: PËRSE EMIGRUAN BALLKANASIT?

Historikisht, nxitësit e emigracionit nga vendet e Ballkanit Perëndimor ka qenë të ndikuar nga trazirat sociale për shkak të proceseve të transformimit demokratik, marginalizimit të grupeve të caktuara etnike dhe fetare, tregjeve të brishta të punës, sektorëve të mangët të arsimit dhe shëndetësisë, vështirësitë ekonomike të shkaktuara nga pabarazia sociale, të cilat kanë rezultuar në valë të ndryshme të emigrimit ekonomik, social, politik si dhe të detyruar. Liftingët në mes vendeve të Ballkanit Perëndimor kanë luajtur rol të madh gjithëashtu. Sot, emigrimi kryet kryesisht për shkak të kërkesës me të mirë jetësore.

Ka ndryshime të dukshme në nivelet e kualifikimeve të migrantëve nga viteve 1990 e deri sot. Në fillim të viteve të 90-ta, shumë individë emigruan në Evropë

për të punuar në sektorë me aftësi të ulëta ose me punë intensive manuale, si ndërtimtari, bujqësia, shërbimet e pastrimit dhe hoteleritë. Nga vitet 2000 e deri sot, një numër i madh i të rinjve të arsimuarve emigrojnë nga profesione të kualifikuara siç janë mjekë, infermierë, inxhinierë, specialistë të IT-së, mësues, studiues dhe punëtorë të tjerë shumë të kualifikuar që kërkojnë mundësi më të mira karriere dhe zhvillim profesional në vendet evropiane.

Sipas të dhënave të fundit, rreth 21% e popullsisë së përgjithshme të rajonit të Ballkanit Perëndimor jeton jashtë vendit, nga të cilët 87% jetojnë jashtë rajonit, ndërsa pjesa tjetër banon në një vend tjetër të Ballkanit Perëndimor brenda rajonit¹. Bosnja dhe Hercegovina ka përqindjen më të lartë të emigrantëve (48%), e ndjekur nga Shqipëria (44%), Maqedonia e Veriut (38%), Kosova¹ (21%), Mali i Zi (21%) dhe Serbia (14.5%)².

Që nga viti 2021, rreth 2.6 milionë banorë në BE27 dhe Zvicër kanë shtetësi të Ballkanit Perëndimor³. Flukset e imigracionit në dekadën e kaluar (2010-2020) drejt BE27 dhe Zvicrës tregojnë një rritje në flukset hyrëse të individëve nga viti 2014 e në vazhdim, deri në vitin 2020 kur numrat ranë ndjeshëm me përhapjen e COVID-19.

NDIKIMI I DIASPORËS NË MAQEDONINË E VERIUT

Diaspora e Maqedonisë së Veriut luan një rol vendimtar në formësimin ekonomik, social dhe kulturor të vendit. Me një numër të konsiderueshëm të qytetarëve të Maqedonisë së Veriut që jetojnë jashtë

” Sipas të dhënave të fundit, rreth 21% e popullsisë së përgjithshme të rajonit të Ballkanit Perëndimor jeton jashtë vendit, nga të cilët 87% jetojnë jashtë rajonit, ndërsa pjesa tjetër banon në një vend tjetër të Ballkanit Perëndimor brenda rajonit.

говина (48%), следена од Албанија (44%), Северна Македонија (38%), Косово (21%), Црна Гора (21%) и Србија (14,5%).²

Од 2021 година, околу 2,6 милиони жители во ЕУ27 и Швајцарија имаат државјанство од Западен Балкан.³ Имиграциските приливи во изминатата деценија (2010-2020) кон ЕУ27 и Швајцарија покажуваат зголемување на влезниот прилив на поединци од 2014 година наваму, до 2020 година кога бројките нагло паднаа со ширењето на COVID-19.

ВЛИЈАНИЕТО НА ДИЈАСПОРАТА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Дијаспората на Северна Македонија игра одлучувачка улога во економското, социјалното и културното обликување на земјата. Со значителен број на граѓани од северна

¹ Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD), Labour Migration in the Western Balkans: Mapping Patterns, Addressing Challenges, and Reaping Benefits, by Lisa Andersson Martin Kohtze, Elma Aga and Martina Ćirić, and Nicola Duelli (Paris: OECD Publishing, 2022), available at <https://www.oecd.org/south-east-europe/programme/Labour-Migration-report.pdf>

² As per latest or most reliable data available.

² As per latest or most reliable data available.

³ Eurostat, Acquisition of Citizenship by Age Group, Sex and Former Citizenship, Eurostat Data Browser website, 2020, available at https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_acq/default/table?lang=en

³ Eurostat, Acquisition of Citizenship by Age Group, Sex and Former Citizenship, Eurostat Data Browser website, 2020, available at https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_acq/default/table?lang=en

Владата на Северна Македонија и другите релевантни актери, треба да потекнуваат поволна средина која го поттикнува учеството и соработката на дијаспората.

Македонија кои живеат надвор од земјата, од суштинско значење е да се препознае влијанието на дознаките врз развојот на Северна Македонија. Како што дискутираме погоре, дознаките имаат потенцијал значително да придонесат за економскиот раст на земјата, намалувањето на сиромаштијата и севкупниот развој. Подолу ќе ја истакнеме важноста од разбирање и искористување на потенцијалот на дознаките во корист на Северна Македонија и нејзините граѓани.

ДЕФИНИЦИЈАТА

Дознаките се дефинираат како финансиски трансфери испратени од мигрантите до нивните семејства или заедници во нивните земји на потекло. Овие средства не само што обезбедуваат директна финансиска поддршка туку придонесуваат и за поширок социо-економски развој.

ЗОШТО ГРАЃАНИТЕ НА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА ТРЕБА ДА НАУЧАТ ПОВЕЌЕ ЗА ВЛИЈАНИЕТО НА ДОЗНАКИТЕ?

1. ЕКОНОМСКИОТ РАЗВОЈ:

Дознаките имаат суштинско влијание врз севкупниот економски развој на Северна Македонија. Овие приходи придонесуваат во девизните резерви на земјата, ја зголемуваат ликвидноста во финансискиот сектор и ги стимулираат инвестициите. Инфузијата на пари од Дознаките во економијата помага да се стимулира потрошувачката, што доведува до зголемена побарувачка за стоки и услуги. Како резултат на тоа, локалните бизниси цветаат, создавајќи можности за вработување и поттикнувајќи економски раст.

2. ИНВЕСТИЦИИ И ПРЕТПРИЕМНИШТВОТО:

Дознаките може да се користат за промовирање на инвестициите и претприемништво во Северна Македонија. Членовите на дијаспората често поседуваат вредни вештини, знаења и капитал кои можат да се искористат за започнување бизниси и да придонесат за иновации и економска диверзификација. Со создавање на повол-

vendit, është thelbësore të njihet ndikimi i remitançave në zhvillimin e Maqedonisë së Veriut. Siç e diskutuam më sipër, remitançat kanë potencial të kontribuojnë ndjeshëm në rritjen ekonomike të vendit, uljen e varfërisë dhe zhvillimin e përgjithshëm. Më posht dë të nënvizojmë rëndësinë e të kuptuarit dhe shfrytëzimit e potencialit të remitançave për të mirën e Maqedonisë së Veriut dhe qytetarëve të saj.

PËRKUFIZIMI

Remitançat përkufizohen si transfertat financiare të dërguara nga migrantët për familjet ose komunitetet e tyre në vendet e tyre të origjinës. Këto fonde jo vetëm që ofrojnë mbështetje direkte financiare, por gjithashtu kontribuojnë në zhvillimin më të gjerë socio-ekonomik.

PSE QYTETARËT E MAQEDONISË SË VERIUT DUHET TË MËSOJNË MË SHUMË PËR NDIKIMIN E REMITANÇAVE?

1. ZHVILLIMI EKONOMIK:

Remitançat kanë një ndikim thelbësor në zhvillimin e përgjithshëm ekonomik të Maqedonisë së Veriut. Këto të ardhura kontribuojnë në rezervat valutore të vendit, rrisin likuiditetin në sektorin financiar dhe nxisin investimet. Infuzioni i parave nga remitançat në ekonomi ndihmon në stimulimin e konsumit, duke çuar në rritjen e kërkesës për mallra dhe shërbime. Si rezultat, bizneset lokale lulëzojnë, duke krijuar mundësi punësimi dhe duke nxitur rritjen ekonomike.

2. INVESTIMET DHE SIPËRMARRJA:

Remitançat mund të shfrytëzohen për të promovuar investimet dhe sipërmarrjet në Maqedoninë e Veriut. Anëtarët e diasporës shpesh posedojnë aftësi, njohuri dhe kapital të vlefshëm që mund të përdoren për të inicuar biznese dhe për të kontribuar në inovacionin dhe diversifikimin ekonomik. Duke krijuar një mjedis të favorshëm dhe

на средина и олеснување на ангажманот на дијаспората, Северна Македонија може да ја искористи експертизата и ресурсите на своите граѓани во странство, поттикнувајќи ги претприемачите иницијативи и поттикнувајќи го економскиот развој.

3. АНГАЖИРАЊЕ НА ДИЈАСПОРАТА И BRAIN GAIN:

Со разбирање на влијанието на дознаките, граѓаните на Северна Македонија можат да ја разберат важноста од поттикнување посилни врски со дијаспората. Ангажманот со дијаспората оди подалеку од финансиските дознаките. Тоа вклучува искористување на вештините, знаењата и мрежите на заедницата на дијаспората за да се олесни трансферот на знаење, да се промовира трговијата и инвестициите и да се привлечат таленти во земјата. Ваквиот ангажман може да доведе до феномен на brain gain⁴, каде што високо квалификуваните членови на дијаспората придонесуваат со својата експертиза за поддршка на развојот на Северна Македонија во различни сектори.

4. НАМАЛУВАЊЕ НА СИРОМАШТИЈАТА:

Дознаките играат витална улога во намалувањето на сиромаштијата и подобрувањето на животниот стандард во Северна Македонија. Многу семејства во голема

duke lehtësuar angazhimin e diasporës, Maqedonia e Veriut mund të shfrytëzojë ekspertizën dhe burimet e qytetarëve të saj jashtë vendit, duke nxitur iniciativat sipërmarrëse dhe duke nxitur zhvillimin ekonomik.

3. ANGAZHIMI I DIASPORËS DHE BRAIN GAIN:

Duke kuptuar ndikimin e remitancave, qytetarët e Maqedonisë së Veriut mund të kuptojnë rëndësinë e nxitjes së lidhjeve më të forta me diasporën. Angazhimi me diasporën shkon përtej remitancave financiare. Ai përfshin shfrytëzimin e aftësive, njohurive dhe rrjeteve të komunitetit të diasporës për të lehtësuar transferimin e njohurive, promovimin e tregtisë dhe investimeve dhe tërheqjen e talenteve në vend. Një angazhim i tillë mund të çojë në një fenomen të brain gain⁴, ku anëtarët shumë të aftë të diasporës kontribuojnë me ekspertizën e tyre për të mbështetur zhvillimin e Maqedonisë së Veriut nëpër sektorë të ndryshëm.

4. REDUKTIMI I VARFËRISË:

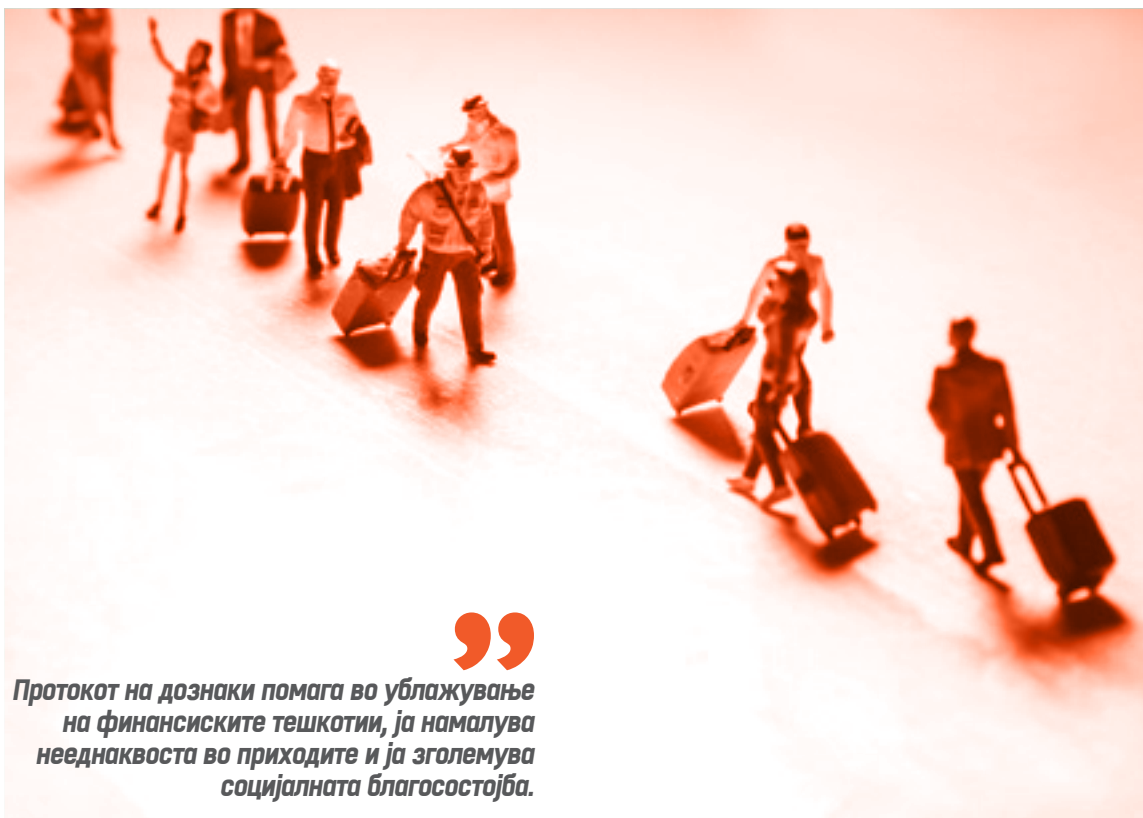
Remitancat luajnë një rol jetik në uljen e varfërisë dhe përmirësimin e standardeve të jetesës në Maqedoninë e Veriut. Shumë familje mbështeten shumë në këto

”

Qeveria e Maqedonisë së Veriut dhe aktorë tjerë relevant, duhet të nxitin një mjedis të favorshëm që inkurajon pjesëmarrjen dhe bashkëpunimin e diasporës.

⁴ Fenomeni Brain-Gain (fitimit të trurit)

⁴ Fenomeni Brain-Gain (fitimit të trurit)

Протоколот на дознаки помага во ублажување на финансиските тешкотии, ја намалува нееднаквоста во приходите и ја зголемува социјалната благосостојба.

Fluksi i remitancave ndihmon në zbutjen e vështirësive financiare, redukon pabarazinë në të ardhura dhe rrit mirëqenien sociale.

мера се потпираат на овој приход за да ги покријат основните трошоци како што се образованието, здравствената заштита, домувањето и храната. Протоколот на дознаки помага во ублажување на финансиските тешкотии, ја намалува нееднаквоста во приходите и ја зголемува социјалната благосостојба. Со разбирање на влијанието на дознаките, граѓаните можат да ја ценат важноста на овие средства за подобрување на квалитетот на животот на поединците и заедниците низ целата земја.

5. СТРАТЕГИЈАТА ЗА СОРАБОТКА СО ДИЈАСПОРАТА

Во 2019 година, Владата на Северна Македонија ја објави „Стратегијата за соработка со дијаспората“,⁵ заедно со Акциониот план, кој за прв пат ги дефинира механизмите за комуникација и соработка меѓу Република Северна Македонија и нејзина

⁵ Strategjia Nacionale e Republikës së Maqedonisë së Veriut për Bashkëpunim me Diasporën 2019- 2023 <https://www.tearce.gov.mk/qendra/strategjia.pdf>

të ardhura për të mbuluar shpenzimet thelbësore si arsimi, kujdesi shëndetësor, strehimi dhe ushqimi. Fluksi i remitancave ndihmon në zbutjen e vështirësive financiare, redukon pabarazinë në të ardhura dhe rrit mirëqenien sociale. Duke kuptuar ndikimin e remitancave, qytetarët mund të vlerësojnë rëndësinë e këtyre fondeve në përmirësimin e cilësisë së jetës për individët dhe komunitetet në të gjithë vendin.

5. STRATEGJINË PËR BASHKËPUNIM ME DIASPORËN

Qeveria e Maqedonisë së Veriut në vitin 2019 publikoi “Strategjinë për Bashkëpunim me Diasporën”,⁵ së bashku me Planin Veprimin, i cili për herë të parë përcakton mekanizmat për komunikim dhe bashkëpunim ndërmjet Republikës së Maqedonisë së Veriut dhe

⁵ Strategjia Nacionale e Republikës së Maqedonisë së Veriut për Bashkëpunim me Diasporën 2019- 2023 <https://www.tearce.gov.mk/qendra/strategjia.pdf>

та дијаспора. Стратегијата има пристап во четири насоки:

- разбирање што вклучува дијаспората на Северна Македонија преку мапирање и регистрирање на членовите на дијаспората;
- проширување на правата и дефинирање на обврските за дијаспората;
- создавање механизми за соработка меѓу дијаспората и државата за извлекување финансиски придобивки и човечки капитал, на пр. преку бизнис форуми и образовни и младински форуми; и
- мобилизација на дијаспората за културна дипломатија.

Дијаспората на Северна Македонија се гледа како важен извор за странските инвестиции и служи како посредник меѓу Северна Македонија како членка на НАТО која работи кон можно членство во ЕУ.

ДИЈАСПОРАТА ТРЕБА ДА СЕ ПРОМОВИРА УШТЕ ПОВЕЌЕ

Владата на Северна Македонија и другите релевантни актери, треба да поткнеуваат поволна средина која го поттикнува учеството и соработката на дијаспората. Ова може да се постигне преку политики и иницијативи кои го олеснуваат трансферот на дознаките, обезбедуваат поддршка за инвестициски проекти, промовираат размена на знаење и ги зајакнуваат врските меѓу дијаспората и нивната матична земја. Со тоа, Северна Македонија може да ги искористи вештините, ресурсите и мрежите на својата дијаспора за да го забрза социо-економскиот развој и да ја унапреди позицијата на земјата на глобалната сцена.

Во краток преглед, може слободно да се каже дека балканската дијаспора, вклучително и дијаспората на Северна Македонија, претставува вреден асет што може значително да придонесе за напредокот на земјата. Истакнувањето на влијанието на дознаките и промовирањето на ангажманот на дијаспората ќе помогне да се отклучи целосниот потенцијал на дијаспората, што на крајот ќе доведе до одржлив развој и просперитет во Северна Македонија. ■

diasporës së saj. Strategjia ka një qasje me katër drejtime:

- të kuptuarit se çfarë përfshin diaspora e Maqedonisë së Veriut duke hartuar dhe regjistruar anëtarët e diasporës;
- zgjerimin e të drejtave dhe përcaktimin e detyrimeve për diasporën;
- krijimi i mekanizmave të bashkëpunimit ndërmjet diasporës dhe shtetit për të nxjerrë përfitime financiare dhe të kapitalit njerëzor p.sh. përmes forumeve të biznesit dhe forumeve arsimore dhe rinore; dhe
- mobilizimi i diasporës për diplomaci kulturore.

Diaspora e Maqedonisë së Veriut shihet si një burim i rëndësishëm për investimet e huaja, dhe shërben si ndërmjetësues në mes Maqedonisë së Veriut, si një anëtare e NATO-së e cila punon drejt anëtarësimin të mundshëm në BE.

DIASPORA DUHET TË PROMOVONET ENDE MË SHUMË

Qeveria e Maqedonisë së Veriut dhe aktorë tjerë relevant, duhet të nxitin një mjedis të favorshëm që inkurajon pjesëmarrjen dhe bashkëpunimin e diasporës. Kjo mund të arrihet përmes politikave dhe iniciativave që lehtësojnë transferimin e remitancave, ofrojnë mbështetje për projekte investimi, promovojnë shkëmbimin e njohurive dhe forcojnë lidhjet ndërmjet diasporës dhe vendit të tyre. Duke vepruar kështu, Maqedonia e Veriut mund të shfrytëzojë aftësitë, burimet dhe rrjetet e diasporës së saj për të përshpejtuar kështu zhvillimin socio-ekonomik dhe avancuar pozicionin e vendit në skenën globale.

Në përmbledhje, mund të thuhet lirshëm që diaspora ballkanike, duke përfshirë diasporën e Maqedonisë së Veriut, përfaqëson një aset të vlefshëm që mund të kontribuojë ndjeshëm në përparimin e vendit. Theximi i ndikimit të remitancave dhe promovimi i angazhimit të diasporës do të ndihmojë në zhbllokimin e potencialit të plotë të diasporës, duke nxitur përfundimisht zhvillimin e qëndrueshëm dhe prosperitetin në Maqedoninë e Veriut. ■

Во краток преглед, може слободно да се каже дека балканската дијаспора, вклучително и дијаспората на Северна Македонија, претставува вреден асет што може значително да придонесе за напредокот на земјата.

Në përmbledhje, mund të thuhet lirshëm që diaspora ballkanike, duke përfshirë diasporën e Maqedonisë së Veriut, përfaqëson një aset të vlefshëm që mund të kontribuojë ndjeshëm në përparimin e vendit.

Викторија Постољовска, Студентска правобранителка на Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Viktoria Postolovska, Ombudsman studentor në Universitetin e “Shën Kirili dhe Metodi”

Прирачник за (р)еволуција Студентскиот активизам во Република Северна Македонија

Doracak i (r)evolucionit Aktivizmi studentor në Republikën e Maqedonisë së Veriut

Да се биде студент/ка во Македонија значи да замижеш на многу работи. Или да живееш со константна кнедла во грло. Или да бараш сигурна рака во слободен пад. Замижуваш при родова, етничка, класна и интелектуална дискриминација во и вон амфитеатрите. Голташ кнедла пред референтката на студентски прашања, пред професорката на испит, пред деканатската управа. Бараш сигурна рака од колегите, другарите,

Тë jesh student/e në Maqedoni do të thotë të mbyllësh sytë para shumë gjërave. Ose të jetosh me një gungë të vazhdueshme në fyt. Ose të kërkosh një dorë të sigurt në rënie të lirë. Mbyll sytë para diskriminimit gjinor, etnik, klasor dhe intelektual brenda dhe jashtë amfiteatrove. Gëlltit petulla përballë referentes të çështjeve studentore, përballë profesorit të provimit, përballë administratës së dekanatit. Kërkoni një dorë të sigurt nga

познаниците, шанкерите или кондуктерите. Храбро се пробиваш низ административните лабиринти и интелектуалните манипулации на кои е подложна твојата возраст, за еден ден сè тоа да се оконча со диплома и аплауз. Мислиш дека ништо не се сменило, но кога фрлаш поглед назад, ти си станал/а друг човек, со друг живот и други очекувања од светот. Дипломата е отпечатена, работната позиција договорена, стресот канализиран, а неизвесноста сè произвесна. Како што излегуваш низ влезната врата на факултетот, држејќи ја последната уплатница со печат и надевајќи се дека на организираното лудило му дошло крај, се разминува со бруцош, чие лудило допрва почнува. Ниту ти, ниту тој/таа имате време да си раскажете што изминало, а што допрва доаѓа. Апатично се разминувате, додека потајно, тој/таа тебе ти завидува, а ти него/неа му/и посакуваш среќа и леснотија. Вистинската егзистенцијална криза на доаѓа кога тој/таа на првиот испит, а ти на првиот работен состанок сфаќате дека сте се родиле и израснале во едно општество во кое стагнацијата е на тронот, партијата е на капија, а револуцијата затрована спие во некоја одаја. Зад јорган и катинар, трпеливо чека некој да ја разбуди.

Општествата како нашето, се општества во кои поимот „модернизација“ е сè уште во процес на дефинирање. За да сфати нашето општество како треба да се „модернизира“ за да ги стигне модерните предвесници на еден поубав свет, тие веќе премногу се одалечиле и со нив го однеле тој мал број на револуционерни умови.

Но, вистинското прашање е што се случува со револуционерните умови кои одлучиле да останат тука? Со тие грст луѓе кои во заден миг се решиле да ја залечат отруената револуција.

Неодамна прочитав некаде дека бунтот не се стекнува, туку дека се раѓа заедно со нас. Ако човек се роди како бунтовник, тогаш тој/таа има две опции: 1. Или ќе се спротивстави на еден менталитет и општествен поредок кој упорно го гаси пожарот во него/неа или 2. Ќе се исели во модерниот свет па пожарот ќе се изгасне сам. Престапниот и одлучувачки миг е некаде кон крајот на средното и почетокот на

kolegët, miqtë, të njohurit, banakierët ose faturinot. Me guxim kaloni nëpër labirintet administrative dhe manipulimet intelektuale ndaj të cilave është e ndjeshme mosha juaj, që një ditë gjithçka të përfundojë me një diplomë dhe duartrokite. Mendon se asgjë nuk ka ndryshuar, por kur hedh shikim mbrapa, je bërë një person tjetër, me një jetë tjetër dhe me pritshmëri të ndryshme nga bota. Diploma printohet, pozicioni i punës është dakorduar, stresi i kanalizur kurse pasiguria është gjithnjë e më e sigurt. Ndërsa dilni nga dera e përparme e fakultetit, duke mbajtur fletëpagesën tuaj të fundit me vullë dhe duke shpresuar se marrëzija e organizuar ka marrë fund, ju shkëmbeni rrugën me një student të vitit të parë, çmenduria e të cilit sapo ka filluar. As ju dhe as ai/ajo nuk keni kohë të tregoni atë që ke kaluar dhe çfarë akoma nuk ka ardhur. Ju shkëmbeni rrugën në mënyrë apatike, ndërsa fshehurazi ai/ajo ju ka zili dhe ju i dëshironi atij/asaj lumturi dhe lehtësi. Kriza e vërtetë ekzistenciale vjen kur ai/ajo në provimin e parë dhe ju në ditën e parë të punës kuptoni se keni lindur dhe jeni rritur në një shoqëri ku shtangimi është në fron, partia është në portë kurse revolucionin fle i helmuar në ndonjë dhomë. Pas një jorgani dhe një dryni, pret me durim që dikush ta zgjojë.

Shoqëritë si kjo e jona janë shoqëri në të cilat termi „modernizim“ është ende në proces të definimit. Që shoqëria jonë të kuptojë se si duhet të „modernizohet“ për të kapur hapin me lajmëtarët modernë të një bote më të bukur, ata tashmë larguar shumë dhe kanë marrë me vete atë numër të vogël mendjesh revolucionare. Por pyetja e vërtetë është se çfarë ndodh me mendjet revolucionare që vendosin të qëndrojnë këtu? Me ata grusht njerëzish që vendosën në momentin e fundit të shërojnë revolucionin e helmuar.

Para ca kohe lexova diku se rebelimi nuk fitohet, por lind sëbashku me ne. Nëse një person ka lindur rebel, atëherë ai/ajo ka dy mundësi: 1. Ose do të kundërshtojë një mentalitet dhe rend shoqëror që i shuan me këmbëngulje zjarrin tek ai/ajo, ose 2. Do të shpërngulet në botën moderne, kështu që zjarri do të shuhet vetë. Momenti delikuent dhe vendimtar është diku kah mbarimi i shkollës së mesme dhe fillimi i arsimit të

”

Да се биде студент/ка во Македонија значи да замижеш на многу работи. Или да живееш со константна кнедла во грло. Или да бараш сигурна рака во слободен пад. Замижуваш при родова, етничка, класна и интелектуална дискриминација во и вон амфитеатрите.

”

Të jesh student/e në Maqedoni do të thotë të mbyllësh sytë para shumë gjërave. Ose të jetosh me një gungë të vazhdueshme në fyt. Ose të kërkosh një dorë të sigurt në rënie të lirë. Mbyll sytë para diskriminimit gjinor, etnik, klasor dhe intelektual brenda dhe jashtë amfiteatrove.

Упорноста која никнува од отпорноста е зачеток на таа револуција за која сите мечтаат, но малку се толерантни на ризиците и потешкотиите која таа ги носи со себе.

високото образование кога притисокот се зголемува, гласот се потиснува и ставот се негира. Па, ако сепак сте се одлучиле за отпор или допрва ќе одлучувате што со пламенот во себе, овој текст е за вас.

Првото нешто кое би сакала да го прилежам, како млад човек кој се одлучил за промена во едно летаргично место е дека за да си упорен првично треба да си отпорен. Упорноста која никнува од отпорноста е зачеток на таа револуција за која сите мечтаат, но малку се толерантни на ризиците и потешкотиите која таа ги носи со себе. Второ, ако сте го нашле жарот во себе, истиот може да пламне само со постојана интелектуална стимулација преку книжевност, критика и анализа. Затоа читајте денес, читајте утре, читајте сè додека не сте информирани доволно за да се спротивставите на одржливите системи и поредоци кои на вашите предходници не им донеле ништо живототворно. Трето, останете свои и служете се со автентичноста на сопствениот глас како што служите гостин кој ве доживува како добар домаќин. Патем, престанете да се плашите дека захтевноста и одговорноста на промената евентуално ќе стане премногу неподнослива па наместо прогрес ќе се соочите со регрес, губејќи скапоцено време. Долж патот ќе најдете истомисленици, па заеднички ќе се здобиете со нова кинетика и ќе сфатите дека придонесот кон промена е исто што и вадењето на почва од која идните генерации ќе берат сочни плодови. Четврто, одберете да кажете „Не“ во оние ситуации во кои „Не“ е единствениот разумен одговор. Токсичните практики се одржуваат и вкоренуваат само преку неодговорна рамнодушност. Петто и најважно, поднесете ја кандидатурата во некое од студентските окружоци и тела! Приклучете се на борбата за автономна академска заедница, раширете го младешкиот глас надалеку до авторитативните окружоци, направете да се плашат од вашата критика, да ја валидираат вашата позиција и да ве препознаат како предвесници на промената. Задоцнетиот Закон за високо образование го донесоа токму вашите претходници кои беа апсени и тепани пред студентските домови, но не залудно туку со цел. Со цел да ви остават простор да се издигнете над академската хиерархија, да завладеете со медиумскиот простор и да влијаате врз високите органи

Кëмбëнгулја që buron nga rezistenca është fillimi i atij revolucioni për të vilin që të gjithë e ëndërrojnë, por janë shumë pak tolerant ndaj rreziqeve dhe vështirësive që sjell me vete.

lartë kur presioni rritet, zëri shtypet dhe qëndrimi mohohet. Epo, nëse prapëseprapë keni vendosur të rezistoni ose nuk keni vendosur ende se çfarë të bëni me flakën brenda, ky tekst është për ju.

Gjëja e parë që do të doja të theksoja, si një njeri i ri që vendosa për ndryshim në një vend letargjik, është se për të qenë këmbëngulës duhet së pari të jesh rezistent. Këmbëngulja që buron nga rezistenca është fillimi i atij revolucioni për të cilin që të gjithë e ëndërrojnë, por janë shumë pak tolerant ndaj rreziqeve dhe vështirësive që sjell me vete. Së dyti, nëse e keni gjetur zjarrin brenda vetes, ai mund të ndizet vetëm nga stimulimi i vazhdueshëm intelektual përmes letërsisë, kritikës dhe analizës. Pra, lexoni sot, lexoni nesër, lexoni derisa të informoheni mjaftueshëm për të kundërshtuar sistemet dhe urdhrat e qëndrueshëm që nuk u sollën asgjë jetëdhënëse paraardhësve tuaj. Së treti, ji vetvetja dhe shërbeji vetes me autenticitetin e zërit tënd ashtu siç do të shërbesh një mysafir që të përjeton si nikoqir i mirë. Meqë ra fjala, mos kini frikë se kërkesat dhe përgjegjësia e ndryshimit do të bëhen thjesht shumë të padurueshme dhe në vend të përparimit do të përballeni me regresion, duke humbur kohë të çmuar. Gjatë rrugës, do të hasni njerëz me të njëjtin mendim, kështu që së bashku do të fitoni kinetikë të re dhe do të kuptoni se të kontribuoni në ndryshim është njësoj si të hiqni dheun nga i cili brezat e ardhshëm do të korrin fruta të lëngshme. Së katërti, zgjidhni të thoni „Jo“ në ato situata në të cilat „Jo“ është e vetmja përgjigje e arsyeshme. Praktikata toksike janë të qëndrueshme dhe të rrënjësura vetëm përmes indiferencës së përgjegjshme. E pesta dhe më e rëndësishmja, aplikoni në një nga rrethet dhe organet studentore! Bashkohuni me luftën për një komunitet akademik të pavarur, përhapni zërin e të rinjve në qarqet autoritative, bëjini ata të kenë frikë nga kritikata tuaja, të vërtetojnë pozicionin tuaj dhe t’ju njohin si paralajmërues të ndryshimit. Ligji i vonuar për Arsim të Lartë u miratua nga paraardhësit tuaj që u arrestuan dhe u rrahën para konvikteve, por jo më kot por me qëllim. Për t’ju lënë hapësirë për t’u ngritur mbi hierarkinë akademike, për të dominuar hapësirën mediatike dhe për të ndikuar tek autoritetet e larta të akademisë që prej vitesh

”

Задоцнетиот Закон за високо образование го донесоа токму вашите претходници кои беа апсени и тепани пред студентските домови, но не залудно туку со цел.

”

Ligji i vonuar për Arsim të Lartë u miratua nga paraardhësit tuaj që u arrestuan dhe u rrahën para konvikteve, por jo më kot por me qëllim.

на академијата кои со години замижувале пред вашето револуционарно место во општеството. Оставете пример за идните студенти, бидејќи тие се огледалата во кои утре ќе се огледате. Нека биде тоа рефлексива поинаква од вашата, нека сјае малку повеќе, нека е поистакната, поопштра, побројна, посреќна. Нека им го поматува видот на сите оние во одела и наметки кои неуморно ве убедуваат дека сте премлади за да влијаете. Рефлексијата нека стои како бедем кој ќе ги штити сите оние кои се одлучиле за (р)еволуција. ■

mbyllën sytë ndaj vendit tuaj revolucionar në shoqëri. Lër shembull për studentët e ardhshëm, sepse ata janë pasqyrat në të cilat do ta shohësh veten nesër. Le të jetë një reflektim ndryshe nga i juaji, le të shkëlqejë pak më shumë, le të jetë më i spikatur, më i mprehtë, më në numër, më i lumtur. Le tua turbullojë pamjen e të gjithë atyre me kostume dhe пелхура që ju bindin па u lodhur se jeni shumë të ri për të pasur ndikim. Le të qëndrojë reflektimi si një mburojë që do të mbroјë të gjithë ata që kanë vendosur për (r)evolucionin. ■

Рита Бехадини, Извршна директорка, CEO Ladybug
Rita Behadini, Drejtoreshë ekzekutive, CEO Ladybug

(He) идентитетот на жените и менување на презимето после брак

(Pa)identiteti i grave dhe ndërrimi i mbiemrit pas martesë

„Едвај чекам да ти го украдам презимето“, напишала на социјалните мрежи една девојка која беше на прагот на брак. Изгледа многу романтично на прв поглед, но многу сексистичко кога ќе го анализирате потеклото на оваа традиција на промена на презимето по склучување на бракот. Има многу логични и нелогични причини за тоа како овој „феномен“ опстојува толку долго и зошто продолжува да се практикува до ден-денес, не само на Балканот, туку и во целиот свет.

Во Соединетите Американски Држави, според една анализа на „The New York Times“, околу 70% од жените го земаат презимето на својот

„Mezi pres të ta vjedh mbiemrin“, kishte shkruar në rrjetet e saj sociale një vajzë e cila ishte në prag të martesës. Duket shumë romantike në shikim të parë, por shumë seksiste kur e analizon origjinën e kësaj tradite të ndërrimit të mbiemrit pas martesës. Ka shumë arsye të logjiksme dhe të palogjikshme për atë se si ka mbijetuar kaq gjatë ky “fenomen” dhe përse vazhdon të praktikohet sot e kësaj dite, jo vetëm në Ballkan, por në të gjithë botën.

Në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, sipas një analize të „The New York Times“, rreth 70% e grave e marrin mbiemrin e

сопруг по склучување на бракот. Од друга страна, според една студија од 2018 година, само 3% од мажите во САД го промениле презимето по склучување на бракот. Во Велика Британија, според една студија од 2016 година, околу 90% од жените на возраст од 18 до 30 години продолжуваат да практикуваат менување на презимето по склучување на бракот.

Самата писателка Елиф Шафак во својата книга „Black Milk“ зборува за промена на презимето и традицијата на наследување на презимињата на мажите во семејството. Таа појаснува дека нејзиното презиме немало никакво значење за неа, поради тоа што нема воспоставено никаква врска со нејзиниот татко, па во времето кога почнала да пишува, Елиф решила да го смени презимето избирајќи го името на нејзината мајка за презиме, Шафак, име по кое светот ја познава.

ДАЛИ ЗАКОНОТ БАРА ПРОМЕНА НА ПРЕЗИМЕТО?

За институциите во Македонија промената на презимето е „приватна работа“. Податоците на Министерството за внатрешни работи на Северна Македонија покажуваат дека во 2019 година име смениле вкупно 3.209 лица, во 2020 година 22.266, а во 2021 година 3.276. За да се разбере полот на овие лица, дали истите носат две презимиња или не, Министерството за внатрешни работи упатува до Управата за матични книги. Запрашани во февруари 2022 година за ова прашање, од Управата велат дека не чуваат такви податоци како што се „кој какво презиме ќе задржи“ и дека тоа е приватна работа на самите странки.

„Согласно Закон за матичната евиденција, УМК и матичарите склучуваат бракови, но управата не води евиденција кој какво презиме ќе задржи. Се е лична работа на секоја странка и такви податоци не се чуваат“, велат од Дирекцијата за управување со матични книги.

Според член 5 од Законот за лично име во Северна Македонија, граѓанинот има право да го промени своето лично име, односно само името или презимето, доколку не е во брак. Од друга страна, во Законот за семејство (член 31) е предвидено можност брачните другари да изберат една од следниве опции:

bashkëshortit pas martesë. Nga ana tjetër, sipas një hulumtimi të vitit 2018, vetëm 3% e burrave në ShBA e kanë ndërruar mbiemrin pas martesë. Në Britaninë e Madhe, sipas një studimi të vitit 2016, rreth 90% e grave të moshës 18 deri 30 vjeç vazhdojnë të praktikojnë ndërrimin e mbiemrit pas martesë.

Vetë shkrimtarja Elif Shafak në librin e saj „Black Milk“ flet për ndryshimin e mbiemrit dhe traditën e trashëgimit të mbiemrave të burrave në familje. Ajo sqaron se mbiemri i saj për të nuk ka pasur asnjë kuptim, për shkak edhe të mos krijimit të ndonjë raporti me babain e saj, andaj në kohën kur ka filluar të shkruajë, Elif ka vendosur të ndërrojë mbiemrin duke vendosur për mbiemër emrin e nënës së saj, Shafak, emër ky me të cilin edhe e njeh bota.

A E KËRKON LIGJI NDRYSHIMIN E MBIEMRIT?

Për institucionet në Maqedoni, ndërrimi i mbiemrit është „çështje private“. Të dhënat e Ministrisë së Punëve të Brendshme të Maqedonisë së Veriut tregojnë që në vitin 2019 gjithsej 3209 persona e kanë ndërruar emrin, 22266 në vitin 2020, dhe 3276 në vitin 2021. Për të kuptuar gjininë e këtyre personave, nëse të njëjtët kanë mbajtur dy mbiemra ose jo, MPB-ja orienton te Drejtoria për Udhëheqjen e Librave Amë. Të pyetur në shkurt të vitit 2022 për këtë çështje, nga drejtoria thonë se ata nuk mbajnë të dhëna të tilla se „kush çfarë mbiemri mban“ dhe se kjo është çështje private e vetë palëve.

„Sipas Ligjit për evidentimin në librat e gjendjes civile, DULA-ja dhe nëpunësit e gjendjes civile realizojnë martesat, por administrata nuk mban evidencë se kush çfarë mbiemri mban. E gjitha është çështje personale e secilës palë dhe nuk mbahen të dhëna të tilla“, thonë nga Drejtoria për Udhëheqjen e Librave Amë.

Sipas nenit 5 të Ligjit për Emrin Personal në Maqedoninë e Veriut qytetari ka të drejtë të ndryshojë emrin personal, pra vetëm emrin ose mbiemrin, nëse nuk është në lidhje martesore. Nga ana tjetër, në Ligjin për Familjen (neni 31) është parashikuar mundësia që bashkëshortët të mund të zgjedhin njëren nga opsionet në vijim:

Согласно Закон за матичната евиденција, УМК и матичарите склучуваат бракови, но управата не води евиденција кој какво презиме ќе задржи. Се е лична работа на секоја странка и такви податоци не се чуваат.

Sipas Ligjit për evidentimin në librat e gjendjes civile, UVMK-ja dhe nëpunësit e gjendjes civile realizojnë martesat, por administrata nuk mban evidencë se kush çfarë mbiemri mban. E gjitha është çështje personale e secilës palë dhe nuk mbahen të dhëna të tilla

Традицијата на менување на презимето по склучување на бракот датира од времето кога жените биле сопственост на мажите, ги земале и давале, беа продадени од самите родители, како предмети или комерцијални добра, немале право на сопственост, ниту право на глас.

- да го земат презимето на едниот или другиот брачен другар;
- секој да го задржи своето презиме;
- секој од нив да го додаде презимето на брачниот другар на своето презиме и
- едниот брачен другар да го земе презимето на другиот брачен другар и да додаде свое презиме на него.
- të marrin për mbiemër mbiemrin e njërit ose bashkëshortit tjetër;
- secili të mbajë mbiemrin e vet;
- secili prej tyre mbiemrit të vet t'ia shtojë mbiemrin e bashkëshortit tjetër dhe
- njëri bashkëshort të marrë mbiemrin e bashkëshortit tjetër dhe atij t'ia shtojë mbiemrin e vet

Во пракса, во Северна Македонија, најчесто жената го зема презимето на сопругот или го додава презимето на сопругот на своето презиме. Ретки се случаите кога мажот го зема презимето на сопругата, или го додава презимето на својата сопруга на своето презиме. Во меѓувреме, во земјите како Франција, Италија или Холандија тоа е регулирано со закон и не дозволуваат жените да го менуваат презимето. Во Јапонија ситуацијата е сосема поинаква: бракот се прифаќа само ако парот има исто презиме, каде што во 96% од случаите се избира презимето на сопругот.

Ми се случило да сум присутна на венчавки, каде што понекогаш самиот службеничка невестата ја гледа накриво затоа што вели дека ќе си го задржи своето презимето, и нема да го зема презимето на сопругот. Корените на патријархатот се многу длабоки. Од друга страна, меѓу најчестите причини што ги слушам кога прашувам зошто девојките го смениле презимето е „затоа што не сакам моите деца да имаат проблем“. Според Законот за лично име, децата можат да носат едно од

Нë практикë, нë Македонинë e Veriut, мë сë shpeshti gruaja e merr mbiemrin e burrit ose mbiemrit të vet ia shton mbiemrin e burrit. Të rralla janë rastet kur burri merr mbiemrin e gruas, ose mbiemrit të vet ia shton mbiemrin e gruas. Në ndërkohë vende si Franca, Italia apo Holanda, e kanë të rregulluar edhe me ligj dhe nuk lejojnë gratë të ndryshojnë mbiemrin. Në Japoni situata është mjaft ndryshe: martesë pranohet vetëm nëse çifti mban të njëjtin mbiemër, ku në 96% të rasteve zgjidhet mbiemri i burrit.

Më ka ndodhur të jem prezent në martesë, ku ndonjëherë nga vetë nëpunësi nusja shihet shtrembër sepse thotë që do mbajë mbiemrin e vet dhe nuk do e marrë atë të burrit. Rrënjët e patriarkatit janë mjaft të thella. Nga ana tjetër, ndër arsyet më të shpeshta që dëgjoj kur pyes se përse e kanë ndërruar vajzat mbiemrin, është “sepse nuk dua të kenë problem fëmijët e mi”. Sipas Ligjit për Emrin Personal, fëmijët mund të mbajnë njërin nga mbiemrat e cilitdo prind,

Tradita e ndërrimit të mbiemrit pas martesës daton nga koha kur gratë ishin pronë e burrave, merreshin e jepeshin, shiteshin nga vetë prindërit, si objekte apo mall tregtar, nuk kishin të drejtë prone, as të drejtë vote.

презимињата на кој било родител, двете презимиња истовремено, или родителите можат да изберат друго презиме за своите деца. Паѓа во вода аргументот дека ќе имаат проблеми со своите децата ако немаат исто презиме.

За сите оние кои често се кријат зад религијата кога станува збор за промена на презимето: во исламскиот свет е обичај жената да го задржи своето презимето и после бракот. Муслиманите го задржуваат своето презиме за да оддадат почит и да ги зачуваат своите семејни корени, дури и по склучување на бракот.

ДАЛИ ПРОМЕНАТА НА ПРЕЗИМЕТО Е ПРОМЕНА НА ИДЕНТИТЕТОТ?

Традицијата на менување на презимето по склучување на бракот датира од времето кога жените биле сопственост на мажите, ги земале и давале, беа продадени од самите родители, како предмети или комерцијални добра, немале право на сопственост, ниту право на глас. Според Dr Sophie Coulombeau, традициите увезени во Британија од Французите околу времето на Норманското освојување во четиринаесеттиот век утврдиле дека мажените жени воопшто немаат презиме, бидејќи Норманите со себе го донеле правниот принцип дека, по бракот, жената станува сопственост на нејзиниот сопруг. Според зборовите на еден суд во 1340 година, „кога една жена се омажила, таа изгубила секако презиме освен „жена на““.

Иако не можеме да кажеме дека такви појави се уште ги нема во нашиот круг. Во одредени региони на Балканот, како во тетовското село Слатина, во Северна Македонија, каде јас пораснав, жените, освен што го земаат презимето на сопругот, во општеството се познати и нарекувани по името на сопругот, додавајќи ја наставката „ица“ на неговото име. На пример, ако мажот се вика Јусуф, неговата сопруга ја знаат по името „Јусуфица“. Дури се случува и самиот круг во кој живеат, никогаш да не го разбере вистинското име на жената. А кога не се нарекуваат со имињата на нивните сопрузи, тие се нарекуваат со заменки, како што опишува Нурие Емрулаи во нејзиниот роман „Треба да биде љубов“: Кога мажот сака да ја вика својата сопругата, вели Таа или Ej... и фактички, ретко има потреба да ја вика, бидејќи таа е околу него дваесет и четири часа на ден и го следи секој негов чекор.

тë dy mbiemrat njëherësh, ose prindërit të zgjedhin një tjetër mbiemër për fëmijët e tyre. Arsyetimi që do të kenë probleme me fëmijët nëse nuk mbajnë mbiemrin e njëjtë, bie në ujë.

Për të gjithë ata që shpesh fshihen pas fesë, kur është në pyetje ndryshimi i mbiemrit: në botën islame është zakon që një grua të mbajë mbiemrin e saj pas martesës. Myslimanët mbajnë mbiemrin e tyre në mënyrë që t'i bëjnë homazhe dhe të ruajnë rrënjët e tyre familjare, edhe pas martesës.

A ËSHTË NDËRRIMI I MBIEMRIT NDRYSHIM IDENTITETI?

Tradita e ndërrimit të mbiemrit pas martesës daton nga koha kur gratë ishin pronë e burrave, merreshin e jepeshin, shiteshin nga vetë prindërit, si objekte apo mall tregtar, nuk kishin të drejtë prone, as të drejtë vote. Sipas Dr Sophie Coulombeau, traditat e importuara në Britani nga francezët rreth kohës së Pushtimit Norman në shekullin e katërmëdhjetë, përcaktonin se gratë e martuara nuk kishin fare mbiemër, pasi normanët kishin sjellë me vete edhe parimin ligjor që, pas martesës, gruaja bëhej pronë e burrit të saj. Sipas fjalëve të një gjykate në vitin 1340, „kur një grua morrte një burrë, ajo humbte çdo mbiemër përveç „gruaja e““.

Edhe pse nuk mund të themi që fenomene të tilla nuk janë ende prezente në rrethin tonë. Në rajone të caktuara të Ballkanit, ashtu si në fshatin Sllatinë të Tetovës në Maqedoninë e Veriut, ku unë jam rritur, gratë përveç që marrin mbiemrin e burrit, njihen dhe thirren në shoqëri me emrin e burrit, duke i shtuar emrit të tij prapashtesën „ica“. Për shembull, nëse burri quhet Jusuf, gruaja e tij njihet me emrin „Jusufica“. Ndodh madje që vetë rrethi në të cilin jetojnë, të mos kuptojnë kurrë emrin e vërtetë të gruas. Dhe kur nuk thirren me emrat e burrave të tyre, thirren me përemra, ashtu siç e përshkruan edhe Nurie Emrullai në romanin e saj „Duhet të jetë dashuri“: Kur dëshiron burri ta thërrasë gruan e tij i thotë Ajo ose Ej...dhe në fakt, shumë rrallë ka nevojë që ta thërrasë atë, sepse ajo është njëzet e katër orë përreth tij, në ndjekje të secilit hap.

Иако не можеме да кажеме дека такви појави се уште ги нема во нашиот круг. Во одредени региони на Балканот, како во тетовското село Слатина, во Северна Македонија, каде јас пораснав, жените, освен што го земаат презимето на сопругот, во општеството се познати и нарекувани по името на сопругот, додавајќи ја наставката „ица“ на неговото име.

Edhe pse nuk mund të themi që fenomene të tilla nuk janë ende prezente në rrethin tonë. Në rajone të caktuara të Ballkanit, ashtu si në fshatin Sllatinë të Tetovës në Maqedoninë e Veriut, ku unë jam rritur, gratë përveç që marrin mbiemrin e burrit, njihen dhe thirren në shoqëri me emrin e burrit, duke i shtuar emrit të tij prapashtesën „ica“.

”

Промената на презимето воопшто не е романтична случај, тоа е промена на идентитетот.

”

Ndërrimi i mbiemrit nuk është aspak çështje romantike, është ndërrim identiteti.

Дури и во регионот на Кичево и во некои други региони во Македонија и околината, каде што преку одреден повик во минарињата на џамиите се објавуваат кој починал, жените никогаш не се нарекуваат по име. На идентитетот на овие жени соопштувачот на вестата и се повикува како: „жена на тој и тој“, „мајка на тој и тој (само имињата на синовите, доколку ги има)“. Во случаи кога жената нема син или не е мажена, нејзината смрт се објавува со име на некој пооддалечен роднина. Во секој случај, резимето на сите овие дејствија покажува дека идентитетот на жената е „проблематично прашање“ на Балканот. Затоа, менувањето на презимето по склучување на бракот, или задржувањето на двете презимиња, доаѓа како од „романтизацијата“ на оваа проблематика, што ги тера жените да мислат дека повеќе се посветени на бракот, како и од социјалниот статус што го добиваат кога некој ќе разбере дека дотичните дами се мажени. Бидејќи, бракот продолжува да биде мерна единица за честа и моралот на жената, како и најголемото достигнување во животот и за нив и за нивните семејства. Нормално, земањето ново презиме доаѓа и од општествениот притисок, а понекогаш и од обврската што сопрузите им ја наметнуваат на жените.

Иако денес живееме во век во кој борбата за родова еднаквост напредувала и и свеста за овие прашања се зголемува, мораме да разбереме дека секој од нас е одговорен за негување на дискриминаторските традиции на патријархатот. Промената на презимето воопшто не е романтична случај, тоа е промена на идентитетот. ■

Madje, në rajonin e Kërçovës dhe në disa rajone të tjera në Maqedoni dhe rrethinë, ku vdekjet e njerëzve njoftohen nëpërmjet një thirrjeje të caktuar në minaret e xhamive, gratë nuk thirren kurrë me emër. Identitetit të këtyre grave, njoftuesi i lajmit i drejtohet me: “gruaja e filanit”, “nëna e filanit (vetëm emrat e djemve, nëse ka)”. Në raste kur gruaja nuk ka djalë, ose nuk është e martuar, vdekja e saj njoftohet me emrin e ndonjë personi më të largët në familje. Gjithsesi, përmbledhja e të gjithë këtyre veprimeve tregon që identiteti i grave është “çështje problematike” në Ballkan. Andaj, ndërrimi i mbiemrit pas martesës, ose mbajtja e të dy mbiemrave, vjen si nga “romantizimi” i kësaj çështje, duke i bërë gratë të mendojnë se kështu janë më të përkushtuara në martesë, ashtu edhe nga statusi shoqëror që fitojnë kur dikush kupton që zonjat në fjalë janë të martuara. Sepse, martesë vazhdon të jetë njësi matëse e nderit dhe moralit të grave, si dhe arritja më e madhe në jetë si për to, ashtu edhe për familjet e tyre. Normalisht, marrja e një mbiemri të ri vjen edhe nga presioni shoqëror, dhe ndonjëherë edhe nga detyrimi që bashkëshortët ua imponojnë grave.

Edhe pse sot jetojmë në një shekull ku lufta për barazi gjinore ka avancuar, dhe vetëdija për këto çështje shkon duke u ngritur, duhet të kuptojmë që secili prej nesh mban përgjegjësi për ushqyerjen e traditave diskriminuese të patriarkatit. Ndërrimi i mbiemrit nuk është aspak çështje romantike, është ndërrim identiteti. ■

ПОЛИТИЧКИ И ЕКОНОМСКИ МАГАЗИН
ЛИБЕРАЛЕН LIBERAL
FORUMИФОРУМ
 REVISTË POLITIKE DHE EKONOMIKE

Четврто издание, лето 2023

Магазинот Либерален Форум е проект на Институтот Либерална Алтернатива со седиште во Тетово, и поддржан од Atlas Network - САД и Freidrich Naumman Foundation for Freedom - Северна Македонија.
 Тетово, Северна Македонија

Edicioni i katërt, vera 2023

Revista Forumi Liberal është projekt i Institutit Alternativa Liberale me seli në Tetovë, dhe i mbështetur nga Atlas Network - ShBA dhe Freidrich Naumman Foundation for Freedom - Maqedonia e Veriut.
 Tetovë, Maqedoni e Veriut

ИЛИНДЕНСКА 71 А1 ILINDENSKA 71 A1
1200 ТЕТОВО 1200 TETOVĚ
www.lai.mk